

288/10

VISSZAEMLEKEZÉSEK

DICSŐSZENTMÁRTON MULTJÁRA

IRTA ÉS ÖSSZEGYÜJTÖTTE:

PEKRI GÉZA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. CLUJ
1936.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

DICSŐSZENTMÁRTON MULTJÁRA

IRTA ÉS ÖSSZEGYÜJTÖTTE:

PEKRI GÉZA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. CLUJ
1936.

Dicsőszentmárton a Kis-Küküllő folyó jobb partján, a Marost és a Nagy-Küküllőt összekötő és a Kis-Küküllő völgyén átvonuló országút keresztezésénél, az északi és keleti széltől a hegyek által védett oldalon fekszik. A Szent-István által alapított hét ősi vármegyék egyike, Kisküküllő vármegye a régi Küküllő megye, melynek közepén terül el Dicsőszentmárton.

Alapítása a rómaiak idejére vezethető vissza, amit bizonyít a legrégebb téglavetőhely (a kis állomással szemben) felett emelkedő hegyen lévő római vár alapmaradványa és az épületlapok ásásakor napvilágra került római cserépleletek, mint pl. a róm. kath. templomtorony alapjából kiásott háromlángu olajmécses és egy Zeus-fejet ábrázoló cserép-töredék.

A római vár alatti hegyből épült fel a régi falu, nagyközség és város.

Középkori története ismeretlen és talán nincs is, mint kis-község, nevezetes események nélküli életet élt. A Szent István uralkodása utáni időkből a következő adatokat sikerült felkutatnom Dicsőszentmárton multjából.

1525-ben Márton comes fiaival Balád, Márton és Thomas eladták a félbirtokot, amelyhez három ház tartozott a Szent-Márton ecclesiához quae sita est inter duos Kyküllis — Herbert comesnek és Lőrinc testvérének öt ezüst márkáért. (Zimmermann: Urkundenbuch in Siebb. I. k.)

1278-ban Albert mester fia Moys comes (János) adta Dicsőszentmárton földjét Pálnak 58 márkáért. (Gyulafehérvári káptalan.)

Ezen hiteles adatokból megtudjuk, hogy Dicsőszentmárton már az 1200-as években létezett és pedig ugyanezen név alatt. Tudomást szerzünk arról is, hogy abban az időben Dicsőszentmártonban volt már róm. kath. plébánia és az első ismert földbirtokosa Márton comes volt. 1322-ben, október 16-án szerepel Michael, sacerdos de Sancto-Martino et Petrus sacerdos ecclesiae Sancto-Nicolae de Sarus. Ugyanekkor éltek Ruchovinus Villicus et Rudolphus, alii hospites de Sancto Martino. (Tizednegyed ügy, pápai dézma.) Michael sacerdos volt tehát Dicsőszentmárton első ismert nevű róm. kath. papja. 1332—1337. évi pápai tizedszedők számadásaiban: Johannes sacerdos de Sancto Martino solvit LXX denaró (Monumenta Vaticana Hungarica.).

1425. június 14-én az erdélyi káptalan jelenti Lépes Loránd alvadjának, hogy Kézdi Miklós fiát, Lászlót és László fiát, Gergelyt a küküllőmegyei szentmártoni, királyfalvi, péterlaki, szélkúti és csüdötélki birtokába beiktatta. (Teleki okl. I.)

Ekkor tehát Dicsőszentmárton a Kézdi család birtoka lett, amely család az Apor család egyik ága volt.

1502-től birtokolta Sándor János, Erdélyi János és Gerendi László.

1552-ben, szept. 4-én, a szolnoki várat a törökök elfoglalták. A nagyobbára idegen zsoldosokból álló őrség a hosszas védelem után a kapukat kinyitotta. A vár védői, a törökverő petrovinai Pekri Lajos és Nyári Pál voltak. A két vezér Zrinyi szigetvári kirohanásához hasonlóan rohant a törökre, mindketten megsebesültek. A szultán hősiességükért megkegyelmezett életüknek, de Sztambulba rabságba küldte őket.

Pekri Lajos kiszabadulva, Erdélybe jött. A törökök ellen folytatott harcának jutalmául kapta a dicsői, királyfalvi és péterlaki uradalmakat Báthori Zsigmondtól 1590-ben. (1908. évi Századok.) Így jött be a Pekri család Erdélybe és azóta állandóan birtokos Dicsőszentmártonban. E szerint Dicsőszentmárton legrégibb, még ma is élő nemesi földbirtokos családja a Pekri család. Lajos unokája, Pekri Ferenc, 1658-ban Kisküküllő vármegye főispánja volt.

Az 1500-as években Dicsőszentmártont Dychewzenthmartonnak írták. Ugyancsak ezen időkből több régi iratban Dicső, mint város van említve.

1631-ben Dicsőszentmárton oppidium és Küküllőmegye székhelye volt. (K. k. m. levéltár.)

1690-től 1750-ig a Rákóczi, Telegdi, Mikó, Arkosi, Szabó, Magyarai, Szombatfalvi, Szeredai, Cserei, Domokos és Benkő családok birtoklásával találkozunk.

1750 körül építtette P. Horváth Ferenc a Küküllőhidat.

1794-ben történt meg Dicsőszentmárton belső és külső területének felosztása. Ezt megelőzően már 1768-ban egybeirták volt a birtokosokat. (K. k. v. lt. családi peres iratok 51/887. jelzés alatt.)

1805-ben épült a régi vármegyeháza, a mostani járásbiróság.

1819-ben, július 2-án, I. Ferenc őfelsége a dicsői posessoroknak saját aláírásával privilégialis levelet ad, hogy Dicsőben hetenként szerdán vásárokat tarthassanak. (K. k. vrm. levéltár.) Mai napig is szerdán van a hetivásár.

1833-ban a híd és vám dolgáért folyamodnak az akkori birtokosok: Pekri Sándor, Szabó Mihály, Szentpáli József, Pekri Albert, Muzsnay János.

1765-től kezdve a vármegye székhelye Vámosgálfalva volt, a vármegyeház az Apafi-féle udvarban, de mivel a megyeszékhely helységei szűknek bizonyultak, a megye rendei a királyi Guberniumhoz folyamodtak és kérték a székhelynek Erzsébetvárosra való helyezését. Az erzsébetvárosi örmények azonban hivatkoztak királyi előjogokra, melyek szerint sem katonatartásra, sem szállásadásra nem kötelezhetők és a székhely elfogadását megtagadták.

Igy került aztán a megye székhelye 1779-ben, szept. 29-én, Szent-Mihály napján, gr. Bethlen Sándor főispánsága alatt, Dicsősztmárton mezővárosába. A régi Küküllővármegye területe nagyjában ugyanaz volt, mint az ez időben megállapított Küküllővármegyéé.

II. József császár azután az egész közigazgatást átszervezte, Erdélyt az eddigi hét vármegye helyett 11-re osztotta fel. Küküllőmegyét a Marosszékkal egyesítette és így 1784-ben, a megyeszékhely Marosvásárhelyre helyeztetett. De midőn azután II. József reformjai csődöt mondtak és halála előtt minden rendelkezését visszavonta, a székhely 1790-ben, gr. Haller Gábor adminisztrátorsága alatt megint Dicsősztmártonba került vissza.

1832-ben a megye rendei hivatkozva arra, hogy a megye tisztviselőit Dicsősztmártonban nem lehet megfelelően elszállásolni, az erdélyi Gubernium útján újólág I. Ferenc királyhoz folyamodtak azon kéréssel, hogy a megye székhelyét helyeztesse el Erzsébetvárosra. De az örmények a dolgot megszimatoelván, a királyhoz küldöttséget menesztettek, amely hivatkozott egyrészt a Mária Therezia királynétól kapott előjogokra, másrészt pedig arra, hogy amint az akkori megyegyűlés jegyzőkönyve mondja: „Ök, mint kereskedő nemzet, házaikat több időkig elhadják, a nejeiket a magyaroktól féltenék. Öfelsége mindkét okot elfogadhatónak tartván, a székhelynek odatételét el nem rendeltette.“ Így a székhely megint Dicsőben maradt, egyházamban egész 1849-ig. A magyar szabadságharc leverése után itt is átvonult a muszkasereg, a magyar alkotmány fel lett függesztve s így a rendes megyei közigazgatás megszűnt.

Ez így tartott 1861-ig, midőn az alkotmány megint helyre lett állítva és az újonnan kinevezett főispán, gr. Bethlen Farkas, áprilisban megtartotta az első megyegyűlést, amelyen megválasztották a vármegye új tisztviselői karát.

A király azonban nemsokára meghánta előbbi rendelkezését, a megyegyűlést még ugyanazon év decemberében feloszlatta és 1862-ben egy adminisztrátort nevezett ki, aki a következő évben a megye közigazgatási székhelyét Küküllővárra tette át.

1865-ben azután az alkotmány megint helyreállítatott és a székhely, gr. Béli Ferenc főispánsága alatt, visszakért Dicsősztmártonba.

A vármegyék kikerekítéséről szóló 1875. évi XXXIII. törvénycikk, Tisza Kálmán belügyminisztersége alatt, a megye székhelyéül Erzsébetvárost jelölte ki.

Az autonóm vármegye nem tartotta helyesnek a nagy-küküllömenti, félreeső helységbe való áthelyezést s a nobile officiumot viselő vármegyeyi tisztikar egyhangúan kijelentette, hogy ellenáll s nem költözik ki a megye szélére. Három évig folyt a harc. Maga Jókai Mór parlamenti beszédében azt mondotta, hogy Dicsősztmárton se nem dicső, se nem szent, de még nem

is Márton, csak Marci s ezért Erzsébetváros, az akkori Ebesfalva mellett foglalt állást.

Gyárfás Károly főszolgabíróval többen felutaztak Pestre, hol a vármegye követével, Tisza Lajos gr. vezetésével, eljártak a székhely visszahelyezése ügyében.

A küldöttségnek sikerült elérni, hogy a vármegye székhelyének az 1879. évi LXVI. t. c. véglegesen Dicsőszentmártont mondja ki.

A vármegye székhelye ezután zavartalanul ittmaradt és úgy a vármegye, mint Dicsőszentmárton hatalmas fejlődésnek indult, amíg a mostani kormányzat a székhelyet át nem helyezte, 1933-ban, Balázsfalvára. (K. k. várm. levéltárából.)

Dicsőszentmártonnak nincsen nagy, országos eseményekkel összefüggő történelme. Ha Dicsőszentmárton multjáról akarunk megemlékezni, fel kell sorakoztassuk az egyházak megalapítását, azok fejlődését, az egyes épületeknek, közintézményeknek létesítését és a közigazgatásban és közéletben szereplő kiváló személyeket.

*

A római katolikus egyház kétségtelenül Dicsőszentmárton legrégebbi egyháza, amelynek alapítását rövidesen a Szent-István uralkodása utáni időkre tehetjük. Amint előbb említettem, az első ismert róm. kath. pap neve Michael, aki 1322-ben élt.

Az egyház temploma a jelenlegi unitárius templom volt. E templom építésén is látszik, hogy az róm. kath. templom volt.

Valószínűnek tartom, hogy a tordai országgyűlés (1567) után, amidőn Erdélyben, mint a legelső országban az egész világon, törvényben mondták ki, a teljes vallásszabadságot és egyenlőséget, valamelyik földesúr áttért az unitárius vallásra — a ki nek áttérését a jobbágyoknak is követniök kellett — és így lett a katolikus templomból unitárius templom. Századok folyamán, nem tudunk semmit a kath. egyház sorsáról.

A mult század végén a vargyasi Dániel birtokos családnak volt az unitárius temető alatt egy kriptája és a felett egy kis kápolna. Itt tartott Istentiszteletet a szőkefalvi plébános, mint a dicsőszentmártoni leányegyház papja.

Az 1880-as években indult meg az egyháztanács kebelében az a mozgalom, hogy Dicsőszentmártonban anyaegyház alapíttassék. Ágoston Lajos szőkefalvi kerületi esperes és Pekri Sándor főgondnok kezdték meg az egyház alapítására a gyűjtést. Ágoston 1896-ban történt elhalálozása után Puskás Gergelyt nevezte ki a püspök lelkésznek.

Az új lelkész és a főgondnok nagy lelkesedéssel fogtak hozzá az egyházközség alapításához. A nyolc évi országos gyűjtéshez sikerült kieszközölni gr. Majláth Gusztáv Károly püspök úr támogatásával 68.000 korona segélyt az erdélyi róm. kath. Státustól. A templom és a papilak tervezetét több pályázó közül helybeli iparos, Nitkovszky Károly nyerte el, aki Pákey Lajos kolozsvári

műépítész felülvizsgálása után, a templom tervét a párisi Trinité templom mintájára, román stílusban készítette el. A kivitelt ifj. Csizsár Lajos, marosvásárhelyi vállalkozó végezte. A begyűlt pénz azonban nem volt elegendő, nagy gondot okozott ezenkívül a templom és a papilak helyének kérdése, amit Pekri Sándor főgondnok úgy oldott meg, hogy a templomnak és a papilaknak ajándékozta saját telkeit.

A templom berendezésére újabb gyűjtés és a hívek adománya volt szükséges. Végre 1898. és 1899. években az új anyaegyház díszes temploma felépült. 1899. szept. 24-én megtörtént a felszentelés gr. Majláth G. Károly erdélyi püspök által, fényes segédlettel. A dicsőszentmártoni anyaegyház első plébánosának, Pekri Sándor kegyúr, főgondnok ajánlására, 1899. november 13-án Puskás Gergely lett kinevezve.

A templom felépítése után, kántori lakás vált szükségessé. Hogy ez létesülhessen, Pekri Sándor kegyúr a gyulafehérvári káptalannál letétbe helyezett „Pekri Sándor kántori alapot“ kikérte és az egyház rendelkezésére bocsátotta. Ezen alap 22.194 koronát tett ki pénzben és értékpapirokban. Gróf Béli Kálmán a Malom-utcában 450 □-öl területet ajándékozott erre a célra az egyháznak. Így létesült 1900. évben a kántori lakás, amit jelenleg kath. elemi iskolának használ a hitközség.

Az egyházközség megalapítását követő templomépítés az összegyűjtött pénzt felemésztette, de a hívekben erősen élt a vágy, hogy a külsőleg stílusos, szép templomot belülről is díszessé tegyék, kifestessék. Ennek megvalósítása a hívek áldozatkész adományából csak 1934. évben történhetett meg, amidőn mintegy 60.000 Lei költséggel Bencze István h. esperes, Pekri Géza főgondnok és Dobay László gondnok kezdeményezésére, a templomot a marosvásárhelyi Herczeg Ferenc festőművész festette és freskókkal díszítette. Az Oltáregylet és a Szociális Misszió Társulat, Pekri Sándorné elnöklete alatt, az anyaegyház alapítása óta működik. A leányklub az újabb időkben alakult, jelenlegi vezetői Szabó Albertné és Munzlinger Erzsébet.

A római kath. egyház híveinek jelenlegi száma 1000.

*

A *református egyház* régi, kis temploma a jelenlegi Fodor János örökősei telkén, az unitárius temető alatt van. A leányegyház megalakulásának ideje bizonytalan. Az első feljegyzés az 1863. évi számadás, amikor Báthori Ferenc volt a számadó gondnok, Gábor Dénes a lévita. 1878-ban már Mihály József lévita neve szerepel a számadásokban. Ugyancsak a régi számadásokból tűnik ki az is, hogy az egyház elemi iskolát is tartott fenn, mert a kiadások között iskolai fali olvasókönyv költsége szerepel. Mihály József 1878-ban neve alá ezt írja: ref. lévita és tanító.

Egyházi jegyzőkönyv csak 1885-től van. Az 1879. ápr. 15-én

megnyitott anyakönyvből azonban megállapítható, hogy a rendes lelkészi szolgálatot bizonytalan időtől, 1883. ápr. 1-ig, Czeglédi János végezte, aki magát dicsőszentmártoni lelkésznek írja, holt, értesülesem szerint, szőkefalvi lelkész volt.

1883—1889-ig Orbán József szőkefalvi lelkész látja el a lelkészi teendőket.

A templomépítésnek semmi nyoma nem található. A templom és papilakás telkét Szász Domokos püspök, 1888. VII. 7-iki látogatása alkalmával, vették 2000 forintért, amit 32 évi törlesztésre kölcsön kapott az egyház. 1889-ben, február 3-án gyűlésen Kolozsvárról kéri az építési tervet, hogy az egyházközség tagjai is láthassák, mielőtt hozzáfognának az építéshez. Viszont a jegyzőkönyv, 1889. XI. 3-án, már új papilakásról beszél, 89. XII. 2-án pedig a harangok elhelyezéséről van szó, tehát a templom 1889. nyarán épülhetett, kb. 30.000 forint költséggel, melynek egyrészét gyűjtötték, többit kölcsönvették. Az utolsó részletet, 8000 Leit, 1927-ben fizette ki az egyház. Az építést Szász Domokos püspök és Szilvássy Sándor egyházmegyei és egyházközségi főgondnok buzgósága tette lehetővé, Alpár műépítész tervci alapján.

1889. november 3-án anyaegyházzá lett az egyházközség, mint körlelkészégi központ. Csüdötélke, Bábahalma és Dombó szórványokkal.

Első rendes lelkésze, Cseresznyés Ödön, 1889. november 3—1894. július 29-ig, amikor innen Balázsfalvára távozik. Lelkészsége alatt Szilvássy Sándor főgondnok állandó támogatása mellett, 600 forintért orgonát építenek a templomba és megszerzik a kántori állást.

Második lelkész Vályi János 1894—1898-ig, amikor Uzdi-szentpéterre távozik. Ref. polg. olvasókört akart csinálni, de hogy sikerült-e neki, nem tűnik ki a jegyzőkönyvből. Egyéb tevékenységének nem maradt nyoma.

Harmadik lelkész Hegyi Károly 1899—1925-ig. Erős kézzel kezdi az egyház végleges megszervezését. Éppen ideje volt, mert Szilvássy Sándor, az egyház tevékeny és áldozatkész főgondnoka meghalt. 1899-ben két szoba-konyhás lakást építenek a fronton lévő üzlethelyiség mellé. 1901-ben a papilakást bővítik ki szobakonyhával, 1903-ban 1840 koronáért kántori lakást vettek. 1904-ben a papilakás telkén istállót és csürt építenek. 1910-ben harangozó lakást, 1920-ban az egyházmegyével közösen a fronton lévő épületre emeletet iskolának. Kereskedelmi és polgári iskolát letesítenek, amelynek tagozatai rendre elhalnak.

Negyedik lelkész Adorján Gábor. 1925. október hó 1-től. Az egyházközség megalapítása után jelenlegi nagy fellendülését, működő iskoláját és intézményeinek életrevalóságát legnagyobb-részt Adorján Gábornak köszönheti, segítőtársa és támogatója volt Kispál László főgondnok. Az egyház a Nőszövetség és Pekri Gézáé támogatásával, rendbehozza az összes épületeket és ke-

rítéseket az 1926—28-iki esztendőben mintegy 300.000 Lei költséggel, 1933-ban kibővíti a templomot, a hívek áldozatkész adományából 220.000 Lei költséggel, 1935-ben szőlőföldet vesz és szőlőt telepít 12.000 drb. tőkével.

Adorján Gábor újrászervezi az egyházi intézményeket, a Nőszövetséget Pekri Gézáné, a Leányszövetséget Kovácsy Katalin és a Férfiszövetséget Kupfer Károly elnöklete alatt. Dalárdája, mely férfi- és vegyes-kórusból áll, jelenleg 100 taggal működik.

A református egyház híveinek száma 1735, tehát Dicsőszentmárton jelenlegi legnépesebb egyháza.

*

A dicsőszentmártoni unitárius egyházközség a legrégebb unitárius egyházközségek közé tartozik.

Igazolják ezt a régi nemesi családok (Sándor, Pekri, Henter, gr. Hidvégi, Nemes, Horváth, Dániel, Balogh), akik az egyház történetében már alakulása alkalmával szerepeltek.

A kéziratban levő legrégebb unitárius egyháztörténet lapjain e sorok olvashatók: „Ecclesia unitaria Dicsőszentmártonensis splendium habet templum“, vagyis: a dicsőszentmártoni unitárius egyháznak fényes temploma van.

A XVI-ik században 1594-ig pap és a Küküllő kerületi szent ekklesiák esperestye volt Thoroczky Máthé, aki 1601-től 1616-ig viselte a püspöki méltóságot is.

Az utolsó templomjavításkor a tornyon egy bemeszelt emlékkövet fedeztek fel, amelyen a következő felírás van: H. G. R. Á. D. 1599.

Mindezen adatok azt igazolják, hogy a tordai gyűlés (1567), és a vallásszabadság kimondása után, az elsők között alakult meg a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség oly módon, hogy a fenti nemesi birtokosok közül többen áttértek az új unitárius vallásra és így a meglévő katolikus templomot is unitárius templomnak nyilvánították ki. A tornyon lévő 1699-es évszám, valószínűleg az átvétel utáni templomjavításnak a dátumát jelzi. A XVII-ik században Dicsőszentmárton több unitárius főgyűlésnek, zsinatnak volt a színhelye 1632, 1636, 1646, 1648, 1674. éveken.

Az 1632-ik évben, szeptember 2-án tartott zsinaton választott püspökké Dicsőszentmártonban Csanády Pál. Ezen zsinaton mondatott ki, hogy „csupán magyar, nemzeti és nem más férfi választassék ezután püspökké”.

Az 1689. év január 19-én tartott zsinaton választott püspökké nemes lovag Székely Bölöni Bedő Pál.

Több régi emléke is van az egyháznak.

1636-ból egy Úrasztali aranyozott ezüst pohár. Sándor Miklós adománya. Ugyanezen időből egy úrasztali ezüst kanna Balogh Ferenctől. Egy úrasztali ezüst tányér, felirata: Petrovi-

nai Pekri Gábor konferálta a dicsőszentmártoni unitárius ecle-siának Anno 1728 die 10 X. bris.

A legutóbb is használatban lévő nagyharang 1678-ból való, mit bizonyít körirata: „Anno 1678 Die Aprilis 10. Gloria in eccelsis Deo et in terra pax Hominibus! Miserere nostri Domine“. (Dicsőség a magasságban az Istennek és békesség az emberek-nek! — Uram, irgalmazz nekünk!)

A legelső írott emléke az egyháznak egy pénztári naplója, mely az 1730-tól 1759-ig terjedő eseményeket foglalja magába.

Ebben a könyvben foglaltatnak a vizsgálati, adakozási és építkezési adatok. Az első vizsgálati könyvben 1731. január 12-ikéről van feljegyezve 1727. évtől kezdve. A jegyzőkönyvet Balthazare P. Horváth et Francisco S. Királyi írták alá.

1741-ben az egyházi javak vétettek számba és összeirattak a papi és mesteri jövedelmek. A papi porcentusa egy-egy veder must minden embertől, egy-egy csirke, emellett mindenféle gabonából dézsma, egy-egy szekér fa, ha szentmártoni ember, kapulál egy-egy szekér fa. A parochiális ház után való földek két-szeri szántása, vetése és elboronálása. Ennek aratása nem bér, hanem az ecclesia papjához való jóakarattjából.

Mester porcentusa: minden ember 40 kéve búza, egy-egy veder must, fél-fél szekér fa, egy-egy kenyér.

1796. év április 20-án Tövisi László és Nagy Sándor regius-ságuk alatt egy igen érdekes jegyzőkönyv vétett fel, amelyben 49 tanú hallgattatott ki az unitárius egyház vagyonára vonatkozólag. Ekkor volt az egyházközségnek 6 belső telke, három szántóföldje, négy kaszálója, két szőlője és egy 32 holdas erdeje. Érdekes a negyedik tanú alábbi vallomása az egyház erdejéről: „nem tudom mióta vagyon az erdő az ecclesia birtokában, elég, hogy én úgy értem és a nagyapámtól is úgy hallottam, aki mikor megholt, 80 esztendőös vala és hogy megholt annak is van már több mint negyven esztendeje. Életében beszélte nekem, hogy az fejedelem néhai Rákóczy Ferenc Radnóton lévén szállva, az erdőket vágatván, hordatta, mert látván a szentmártoni unitária ecclesia, a többekkel nagyapám is elmenvén a fejedelemhez, instálták az kérdésben feltett és megnevezett szomszédságok kö-zött lévő erdő ecclesiáé lévén, ne pusztuljon el, s többet nem is vágatott belőle”.

1802-ben az egyházközségnek eddig is tekintélyes vagyonát P. Horváth Ferenc úr és kedves élete párja, P. Horváth Sofia úrasszony a szombati malomvám adományozásával növelték. A malom későbbi tulajdonosa, Bukaresti János, a vámadományt megtagadta, de az egyház per útján továbbra is megnyerte a jo-got. 1894-től a szombati vámot háborítatlan újra élvezte az egy-ház, de ezután kiegyezett évi 320 véka gabonával.

A többi jegyzőkönyvek és püspöki vizsgálatok legnagyobb-részt a vagyondolgookról és azok fenntartásáról, javításáról, sza-porításáról szólnak. 1820. évben egy harangot vettek „Az egy

Isten dicsőségére" felirattal. Meghatározott, hogy a más valásuaknak is, mivel a többi felekezetnek harangja nem volt, az unitáriusok 2 Rhénus forintot fizetnek a harangozásért és a harangozóhoz segédet adnak.

1824. évben orgonát vettek a templomba. A hatvanas években a középületek rendbehozására nagyobb áldozatot hoztak. Az új papilakás és iskolához a hívek szorgalmasan gyűjték az anyagot. 1887-ben itt tartották a Dávid Ferenc Egylet első vidéki közgyűlését.

1896-ban épült a tágas közgyűlési terem, alatta egy kétszobás bérház.

1904-ben a templom egészen megújított és pedig a régi alapon, nagyobbreszt közadományozásból.

A dicsői unitárius egyházközségnek, a szájhagyományok szerint, emberi emlékezet óta 1872—3. évig iskolája volt, melyben fiúk és leányok nyertek oktatást. Az iskola a mesteri telken volt, 1740-ben tétetik először írásos említés az iskoláról.

1872—3-ban állami fiú- és leány-iskola létesült, amikor az egyház minden ellenérték nélkül lemondott iskolafenntartási jogáról.

A nyári vasárnapi tanítás régi intézménye az egyházközségnek, erre vonatkozó feljegyzést még az 1803-ik évben találunk. A nyári tanításban a konfirmált ifjak részesültek. A tanításra való feljárás 24 évig volt kötelező. A szokás az volt, hogy úgy a fiúk, mint a lányok házas életkorukig hallgatták a tanfolyamot. 1895. évben, Gvidó Béla esperes, a tanítás anyagát 5 évenként a következőleg osztotta be: 1-ső év: az ó-testamentom szent története, 2-ik év: az új testamentom szent története, 3-ik év: valláserkölcsei elbeszélések, 4-ik év: egyháztörténelmi szemelvények, 5-ik év: egyházi szertartás ismertetése.

Az első énekkar 1870. évben alakult, célul tűzve ki egy új orgona vételét. Ennek megtörténte után a dalkör megszűnt. 1896. évben Gvidó Béla kezdeményezésére megalakult „A dicsőszentmártoni Unitárius Egyházközség Dalköre”, amely ma is működik.

1896-ban alakult meg az unitárius Olvasó-egylet.

Az impérium átvétele előtt az egyházközség használatában volt 31 hold 1578□-öl erdeje, 750□-öl szőlője.

A lelkész használatában 19 hold 1169□-öl szántó, 2 hold 166□-öl kaszáló, 279□-öl terméketlen. Az énekvezér használatában 5 hold, 1035□-öl szántó, 1 hold kaszáló. Harangozó használatában 2 hold 669□-öl szántó. A belsőségek területe 3 hold 1067□-öl, a külsőségeké 64 hold 90□-öl. A többi felekezetekkel közös temető 6 hold.

Az ingatlanok értéke 100.000 koronát, a pénz-alapok 10.194 koronát tettek ki.

A templom belsejében, a szószékkel szemben, van két magasabb támlájú pad, melyek a Simén és a Daniel családok padjai

voltak. A szószék felett korona van, melyen kívül ez a felirat olvasható: „méltóságos sepsiszentiványi Henter István úr felesége, gr. Hidvégi Mária asszony a dicsőszentmártoni unitária ecclesia számára anno 1764”. Belül pedig: „T. Tudós Kissárosi Balázs Márton úr prédikátorságába Kolozsvári Asztalos Kövendi Sámuel csinálta”.

A templom famennyezetének közepén négyszögletben deszkaorom helyzetetett el, ennek belső részén ezen írások vannak: „Unus enim Deus, et Mediator Dei et Honinum, Homo Cristus Jesus (I. Tim. 5.)” Anno 1769. (Egy ugyanis az Isten, egy a Közbenjáró az Isten és emberek között, — Jézus Krisztus, az ember!)

„Hae est autem Vita Aeterna at cognoscant Te solum Verum Deum, Et quem Nisisti Jesum Cristum (17. X. r. 3.) Aeditus Andrea Hegyi et Johanne Durugy Mensario Johanne N. Váradi Famulo Vilhelmo Szakáts”. (Ez ugyanis az örök Élet, hogy megismerjenek Téged egyedül, igaz Istent és akit küldöttél: Jézus Krisztust.) Kívül pedig: „Nicolaus P. Horváth et Stephanus Henter. Rectore Sigismondo A. Kolozsvári. Pastore Martino S. Balás. Patronuse magnificis Dominis”.

Továbbá írva: „Regnante Principe Regina Maria Therezia Eccla Unitaria D.Szentmártonensis Curavit Fieri”.

A mennyezet minden négyzetére egy-egy fa, tulipán, egy falióra, hold és 23 csillag körülöttük egy üstökös, hárfa, trombita, érett búzakarász stb. van festve. A korona felett van festve egy templom keskeny ablakokkal, ez hasonló a régi 1874. év előtti templomi ablakhoz. A templom építési idejét nem tudjuk. Megújítottatott 1796., 1842., 1891. és 1904. években.

A dicsőszentmártoni unitárius egyházközség filiái Oláh-kocsárd, Radnót és Maroscsapó. Ezen filiákban régebben évenként négyszer Istentiszteletet tartottak, azonban az újabb időkben a hívek részben elköltöztek, legnagyobbbrészt kihaltak és emiatt Istentisztelet most nem tartatják. 1910-ben a filiák hívei 38 lélek volt.

A dicsőszentmártoni unitárius hitközség híveinek a jelenlegi száma 889.

Az egyházközség történetének áttanulmányozásából kitűnik, hogy az egyházközség legnagyobb fejlődését Gvidó Béla, most már 41 éves esperessége alatt élte.

A régi iratok alapján megírta az egyház történetét. Több ízben újjáalakította, kiépítette a templomot és a papilakot, az egyház intézményeit fenntartotta, életrekeltette, az alapokat növelte, újakat létesített. Az iskola épületét megnagyobbította, közgyűlési termet építtetett. Általában az egyház vagyonát gondosan és gyarapítólag kezelte.

Hívei hálás és méltó elismeréssel kell legyenek hosszú, fáradhatatlan működéséért.

A gör. kath. egyház az 1900. évi Sematismul szerint, úgy alakult, hogy 1822. évben áttértek a román nemzetiségűek a gör. keleti vallásról a gör. kath. vallásra, Klein püspöksége és Mihaila papsága alatt. Ez időben híveinek száma 160 volt. A jelenlegi temető alatti templomukat 1864-ben építették, szent Archangelusnak szentelve. A templom és temető helyét magyar földbirtokos adományozta díjtalanul az egyházközségnek. A papilak 1884-ben épült. Anyakönyvük 1912. óta van vezetve.

Petru Pop papjuk 1849-ig működött.

Érdekes, hogy 1820-ban az egyház anyakönyvét láttamozta „Eppus Basilius Moga” és „Sófalvi István dicsőszentmártoni ref. lévita”.

1849—1861-ig Petru Dolcoş, 1851—1852-ig Joan Almaşan, 1877-től 1879-ig nem volt az egyháznak papja. 1879—1899-ig Jacob Macaveiu, aki ekkor fogarasi vikárius lett, 1899-től 1922-ig Laurenţiu Pascu, 1922—1933-ig Simeon Moldovan és 1933-tól Emil Tatar az egyházközség papja, illetve mint elődei, esperes. Híveinek jelenlegi száma 1400.

*

A zsidó hitközség alakult 1868. évben. Ezidőben temploma nem volt, csak imaháza, a Béli-féle emeletes, u. n. Dépó-házban. Jóváhagyott alapszabálya csak a 80-as évektől kezdve van. Dicsőszentmárton első zsidó papja Rosenblüh Farkas volt. Jelenlegi temploma épült 1902. évben, szeptember 23-án vették használatba. E templom építési költségeit Marton Miksa rabbi és dr. Hirsch József világi hitközségi elnök közadakozásból és kölcsönkötvények kibocsátásából gyűjtötték össze. Ugyanakkor megalakult a szentegylet, a Chevrah Kadisah, amely egylet tevékenysége a betegek ápolása és a halottak temetése. A hitközség jelenlegi papja dr. Krausz József kerületi főrabbi, világi elnöke Liszauer Sámuel.

A zsidó hitközség jelenlegi lélekszáma 700.

*

Muzsnay József, volt vármegyei levéltárnok, a levéltár áttanulmányozása után, 1885-ben, kiírta az 1566-ik évtől a főispánok, főbirák, alispánok és a tisztviselők névjegyzékét.

1779-ben, amidőn Kisküküllővármegye székhelyét Dicsőszentmártonban helyezték át, gr. Bethlen Sándor volt a főispán. Azután sorban így következtek:

1790-ben gr. Haller Gábor, 1810-ben gr. Bethlen Imre, 1818-ban gr. Haller László, 1835-ben gr. Haller Ignác, 1848-ban br. Bánffy János, 1861-ben gr. Bethlen Farkas, 1862-ben Puscariu János administratornak kineveztetett és folytatta 1865. szeptember haváig a provizórius igazgatást. 1865-ben az alkotmányos igazgatás újból megindulván, főispánnak gr. Béli Ferenc neveztetett ki. 1870-ben Szilvássy Sándor, 1875-ben gr. Bethlen Gá-

bor, 1890-ben Horváth Mihály hat hónapig, 1890-ben Sándor János, 1902-ben br. Kemény Ákos, 1917-ben dr. Gyárfás Elemér.

A főbirói névsor, mely állás a későbbi időben alispáninak neveztetett:

1790-ben Apor Ferenc, 1796-ban Földváry Mihály, 1805-ben Kosa Zsigmond, 1807-ben Pásztohi Ferenc, 1812-ben 1812-ben Szeredai Kristóf, 1814-ben Dardócz Ádám, 1818-ban Kispál László, Szegedi Ignác, 1883-ban gr. Haller Ignác, 1834-ben Földváry Ferenc, 1835-ben Vita Sámuel, 1848-ik évig, amikor az abszolút igazgatás következett, 1861-ik évig, ekkor, 1861-ik év április 12-én újból főbiróknak választották meg Földváry Ferencet és Vita Sámuelét. 1862-ben a provizórius igazgatás volt Puscariu János adminisztrációja alatt, Földváry és Vita lemondottak, főbiróknak kineveztetett Csinády Lajos és Csergedy János, 1863-ik évben Csinády lemondván, kineveztetett Serlutz József. 1867-ben, az alkotmányos korszakban választatott újjól Földváry Ferenc és Piricán János, 1870-ben Perva József, 1871-ben a főbirói hivatal az 1870-ik évi 42-ik törvénycikk értelmében megszűnván, alispánnak választatott Potsa József, 1877-ben Szilágyi Lajos, 1885-ben Gál Domokos, 1900. május 23-án Csató Gábor.

A régi vármegyeház a kor követelményeinek és az adminisztráció szempontjából szűknek bizonyult. Főispáni lakás nem volt. Ez okozta, hogy egy főispán sem lakott Dicsőszentmártonban, a helyben lakó Szilvássy Sándoron kívül. Az 1875. évben Nagy- és Kisküküllővármegye főispánjának kinevezett gr. Bethlen Gábor erélyes, nagytekintélyű fellépésének köszönhető a jelenlegi díszes, Erdély legszebb vármegyeházának 1889—1890-ben történt felépítése. A vármegyeház jelenlegi helyén volt a cigányszer, cigány hurubákkal. Ezeknek kilakoltatása és lebontása után kezdetét vette a nagy munka. Pekri Sándor helybeli birtokos vállalta az építendő vármegyeház összes építési anyagának összehordását. Az épület tervezője és építésze Alpár Ignác, pesti műépítész volt, aki ugyanabban az időben a segesvári nagyküküllőmegyei vármegyeházát is építette.

Gr. Bethlen Gábor főispán csak időnként jött Kisküküllővármegye székhelyére, segítő munkatársa Gál Domokos alispán volt. A vármegyeház erdélyszerte híres felszentelése után, gr. Szapáry Gyula miniszterelnökségének első idejében gr. Bethlen Gábor, aki az egész vármegye egyöntetű szeretetét és nagyrabecsülését élvezte, távozott a főispáni állásból. Horváth Mihály követte gr. Bethlen Gábort a főispáni székben, de csak hat hónapig, mert ő nem bizonyult alkalmasnak Szapáry céljai kivételére.

Gr. Szapáry 1890-ben Sándor Jánost nevezte ki főispánnak azzal a megbizatással, hogy gr. Bethlen Gábor esetleges képviselővé való megválasztását akadályozza meg.

Ez a kinevezés és megbízatás rendkívül elégedetlenséget szült a Bethlen híveinek tekintélyes táborában. Ily nehéz körülmények között, a nagytekintélyű főispán után a vármegye urainak teljes támogatása nélkül, sőt részben ellenséges érzeltek között, foglalta el a főispáni széket Sándor János.

Ez időben alig volt egy pár cseréppel fedett ház Dicsőszentmártonban.

A vármegyei tisztviselők szalmafedelű házakban laktak, sokan a Pekri Sándor volt béres házaiban, amelyek a főúton, a jelenlegi dr. Pálffy Ferenc házáig sorakoztak. Vendéglője a Dépo, a gr. Béli Gergely jelenlegi nagy, emeletes háza, egy kis Schönstein és később a Petrics-féle volt. Az utcákon rengeteg sár, semmi kövezés, gyér petróleum-világítás.

Sándor János fiatal, rendkívüli munkaerejű, ambiciós ember volt és a Tisza-családdal való összeköttetése nagy befolyást biztosított neki. Ő pár év alatt megszüntette alkotásainak sokaságával és hasznosságával, a vármegyének és Dicsőszentmártonnak fellendítésével, a jövedelekor ellene irányított ellenszenvet. Mindenki elismerte áldásos, tevékeny működését, őt tartották a város megalapítójának, a vármegye fénykorát és hihetetlen fellendülését neki köszönheti. Az ő főispánsága és Gál Domokos alispánsága alatt épült 1897-ben a vármegyei közkórház Maetz Frigyes műépítész és dr. Szöcs Mózes kórházi igazgató-főorvos szakértő berendezési és vezetési tervszere alapján.

Sándor János kezdeményezésére kísérletet tettek az elmebetegek családi ápolása intézményének meghonosítására a vármegyei közkórházzal kapcsolatban, mint első intézménynek, az akkori Magyarországon. 1904-ben, mint már belügyi államtitkár, gr. Tisza István belügyminiszterrel egyetértve, megbízta dr. Szöcs Mózes kórházi igazgatót a kérdés tanulmányozásával és bevezetésével s már 1905-ben életképességét bizonyítja az intézmény a szomszédos községekben és Dicsőszentmártonban nagyszámban kihelyezett elmebetegekkel. A világháború kitörésekor 800-ra szaporodott fel a községben kihelyezett elmebetegek száma. Minden elmebeteget tartó napi egy korona tartásdíjat kapott, de megkivántatott a jó élelmezés, jó bánásmód, józan élet és tiszta lakás. Mivel az elmebeteg ruházatot, dohányt, orvosi felülvizsgálatot és apróbb más szükségleteit a kórháztól kapta, nem került többbe az elmebeteg tartása naponként 15—20 fillérről és még házi munkálatokra is használhatta a beteget díjtalanul a gondozó gazda. Ennek az ideális intézménynek az lett a következménye, hogy az elmebeteg sokkal jobban érezte magát a gondozó gazdánál, mint a zárt kórházban, s így hamarabb gyógyult. A gazdák kérve-kérték az elmebetegeket, kettő-hármat tartottak és hogy megfelelhessenek a kihelyezés követelményeinek, jobban táplálkoz-

tak, józan, szelid, erkölcsös életet éltek, nagy gondot fordítottak a tisztaságra, tágas, egészséges új házakat építettek.

Ez az intézmény maga után vonta az elmeosztály megépítését. Minden külső támogatás nélkül önmagát tartja fenn a már minden tekintetben kibővült közkórház. 1910-ben a kórház anyaépülete is kibővült két szárnyal és egész belső elhelyezkedése, berendezése a modern kor haladása alapján nyert más képet. 1914-ben kieszközli Sándor János, hogy egy nagy elmebetegintézet építtessék Dicsőszentmártonban. A háború kitörése évében kezdődtek meg az építési munkálatok és csak 1918-ban fejeződtek be, akkor sem véglegesen, mivel erre már idő nem volt. 1916-ban Sándor János belügyminiszter a dr. Szócs Mózés igazgató-főorvos által tervezett és sürgetett fertőző osztály építésére adott segílyt és engedélyt, tervek készültek központi konyha építésére, sütődével és modern mellék-helyiségekkel való ellátására. Mint főispán, a kórházi bizottság elnöke volt, minden ülésen személyesen jelen volt, a kórház legkisebb ügye sem került el figyelmét, dédelgetett gyermekének tekintette, állandó érdeklődéssel viseltetett e humánus intézmény iránt. Ha annyi közhasznú értékes alkotásain kívül, csak ezt az egy intézményt teremtette volna meg, azzal is halhatatlan érdemeket szerzett s szívből fakadó háláját mindazon szenvedő betegek részéről faji, nemzetiségi, vallás- és rangkülönbség nélkül, akik súlyos bajukban gyógyulást vagy fájdalmaikban enyhülést kerestek és keresnek mindaddig, amíg ezen közhasznú humánus intézmény önzetlenül fogja teljesíteni hivatását.

Ezen intézmény élén állott alapításától kezdve mint vezetője, 34 éven keresztül, dr. Szócs Mózés kórházi igazgató-főorvos s mint főorvosok: dr. Szántó Pál, dr. Fabinyi Rudolf, dr. Zimmermann Károly, dr. Schilling Árpád, majd dr. Zsakó István alorvos kerül az elmeosztály főorvosi állásába. Mint alorvosok dr. Henter Zoltán, dr. Portia Titus, dr. Zsakó István, dr. Szabó Jenő, stb. szolgáltak, akik közül később dr. Fabinyi Rudolf a budapesti lipóttmezői kórház igazgató-főorvosa, egyetemi magántanár, dr. Zimmermann Károly az aradi közkórház igazgató-főorvosa, dr. Portia Titus a fogarasi közkórház igazgató-főorvosa, dr. Zsakó István a budapesti angyalföldi kórház igazgató-főorvosa lett.

A kórház gazdasági irodájának főnöke, Gyalay József kórházi gondnok, 1908 ápr. 1-től közel harminc éven át teljesített lelkiismeretes pontossággal és nagy utánjárással szolgálatot.

Sándor János főispánsága alatt épült fel továbbá az erzsébetvárosi főgimnázium, a helybeli óvoda, a dicsőszentmártoni magyar kaszinó, a vármegyei nyugdíjalapból, a polgári fiú- és leányiskola nagy épülete, a „Kisküküllővármegyei Takarékpénztár“ új épülete, alatta készült az aszfaltjárda, létesült a Küküllőszög—parajdi helyiérdekű vasút, a telefonhálózat min-

den körjegyzőséggel összekapcsolva, létesült az első vármegyei magyar bank, a Kisküküllővármegyei Takarékpénztár, az állami szőlőtelep. Az erdészek a szőlők feletti kopár területet befásították, Sándor János fenyőből ültetett monogrammjával.

Sándor János mindenkit biztatott és segített, házak, villák építésére.

Dicsőszentmárton amerikai módon fejlődött. Hódmezővásárhelyi iparosok települtek a városba, hogy a nagyarányú építési követelményeknek eleget tudjanak tenni. Sándor János főispánsága alatt ünnepelte Magyarország ezeréves fennállásának évfordulóját 1896-ban. Ez alkalommal rendeződött Budapesten a világraszóló millenáris kiállítás és a vármegyék bandériális hódolata az uralkodópár előtt. Vármegyénkből résztvettek a bandériumban, fényes díszmagyarban lovagolva gr. Haller György vezetése alatt: br. Rottenthal Heinrich, mint a vármegye zászlóvivője, br. Apor István, Pekri Sándor, Szathmáry Gyula, ifj. Apáthy Péter.

Sándor János nagy munkatársa, Gál Domokos alispán 1900 febr. 1-én meghalt. Hilibi Gál Domokos, a róm. kath. egyház lelkes tagja, a vármegye rendkívül népszerű alispánja Marosvásárhelyt 1849-ben született, atyja Gál János, anyja Pekri Karolina. Tanulmányait a nagyszébeni árvaházban kezdte, majd Marosvásárhelyt, Gyulafehérvárt folytatta és Budapesten végezte.

1872-ben a vármegye t. aljegyzője. Alispáni székébe 1885 június 6-án helyezte őt a vármegye közbizalma. 1880. szept. 22-én lépett házasságra nagyajtai Cserei Ilonával.

Fáradhatatlan munkás, minden kultúrális és humánus intézménynek küzdő, bátor harcosa. Szíve utolsó dobbanásáig végzi közeleti áldásos teendőit, nem panaszkodva, nem zúgolódva a munka nagysága miatt. Ott találja a halál lehellete szorgos munkájában, íróasztala mellett, délután még fogadja irodájában referenseit, aláírja az irományokat és íme egy pillanat, megrezzen a toll munkás kezében, szívéhez kap és a haláltusa kezdetét veszi. A vármegye osztatlan részvételével temetik el Mikefalván a családi sírboltban.

A vármegye két nagymultú, tevékeny főispánja, Bethlen Gábor és Sándor János alatt tulajdonképpen ő volt a nagy alkotásos végrehajtó közege.

A vármegye Gál Domokos halála után az érdemekben gazdag és közszeretethen álló férfiút, Csató Gábor gazdatanácsost, volt főszolgabíróvá választotta alispánnak, aki a vármegye felvirágzása, előhaladásának nagy munkájában, lelkes tevékenysége által méltán kiérdemelte a feléje irányult és megnyilvánult közbizalmat. Jankafalvi Csató Gábor alispánságát közigazgatási nagy tudása mellett, rendkívül nagy népszerűségének köszönhette. Bölcs mérséklettel, szeretetreméltó szívóságával mindenkit lekötölezett, megnyert. Hivatalában nem

a hatalommal bíró potentat, kényúr, hanem a bölcs, tapasztalatokban gazdag tapintatos vezető volt, aki szívesen adta útastításait, tanácsait, mindig azzal az atyai szeretettel, mely a törekvő tisztviselőt buzdítja a heves, izgékony vérmérséklettel bírót fékezi, a hanyagot erősíti a lelkiismeretes munkára.

Ő volt a vármegye utolsó magyar alispánja, a király a vas-koronarenddel tüntette ki. Sándor János után br. Kemény Ákos és Gyárfás Elemér főispánsága alatt vezette a vármegye ügyeit az impérium átvételéig.

A vármegye köztisztviselőben álló tekintélyes főjegyzője lőrinczfalvi Fekete György, családja marostordai, mint szőkefalvi birtokos, itt töltött egész élete és Vita származású anyja révén kisküküllővármegyei volt. Frits Rezső Dicsőszentmárton híres főszolgabírája alatt, mint gyakornok kezdte közigazgatási pályáját. Csakhamar a vármegye aljegyzőjének és 1885. évben főjegyzőnek választották meg, mely állását 1914-ig, tehát egyfolytában 29 évig, nyugdíjbameneteléig töltötte be oly lelkiismeretes pontossággal, szorgalommal, elméleti és gyakorlati tudással, hogy elismerten ő volt az ország egyik legjobb közigazgatási tisztviselője.

20 éves főjegyzői jubileuma alkalmával, kiváló érdemeinek elismerésül kapta a Ferencz József-rendet, majd a királyi tanácsosi címet.

Némethy Károly államtitkár felkérésére, legnagyobbbrészt ő dolgozta fel a közigazgatás egyszerűsítéséről szóló előterjesztést. Többször volt szó, hogy közigazgatási bírónak kinevezzék, de a vármegye és főispánjai ragaszkodtak hozzá és nélkülözhetetlennek tartották. Sohasem fordult elő, hogy a felsőbb hatóság ítéleteit, határozatait megváltoztatta volna. Szabadságot úgyszólván sohase vett, minden idejét a közigazgatásnak szentelte. A küküllői régi református egyházmegye világi képviselője és a dicsőszentmártoni Magyar Kaszinó alelnöke volt.

Nagy tudásra valló, kiváló szónoki képességeiért a vármegye „aranytollú főjegyzőjének“ hívták. Meghalt 1930-ban.

Sándor János főispánt, eddigi állásának meghagyása mellett, a legfelsőbb királyi kegy Marostordavármegye és Marosvásárhely szabad királyi város főispánságával is megbízta és kitüntette 1901 okt. 25-én.

Ez időben, dec. 10-én, ünnepelte az egész vármegye fényes ünnepséggel, jótevő atyjának, Sándor Jánosnak, 10 éves főispáni jubileumát. A község előljárósága átnyujtotta halhatatlan érdemeit megörökítő díszpolgári oklevelet, mintegy hálául a vármegye, de különösen Dicsőszentmárton székhely fellendítése, felvirágoztatásának nagy munkájáért.

1902-ben felséges királyunk Sándor János főispánunkat a Kisküküllővármegyében teljesített főispáni állásából, saját kérelmére felmentette, Marostordavármegyében elfoglalt főispáni

állása meghagyása mellett, kitűnő szolgálata elismeréséért a Lipót-rend lovag-keresztjével tüntette ki.

1902 aug. 9-én kelt királyi leirat br. Kemény Ákost Kisküküllővármegye főispánjává nevezi ki, ünnepélyes főispáni beiktatása szept. 27-én történt meg. Fényes ünnepek között folyt le ez az instelláció, melynek színt és melegséget adott az a szives és lelkes fogadtatás, mellyel Kisküküllővármegye közönsége az új főispán rokonszenves egyéniségét üdvözölte a tisztelet és bizalom kinyilvánításával. Báró Kemény Ákos beiktatásakor a vármegye részéről br. P. Horváth Artur méltatta Sándor János főispán 10 éven át kifejtett feledhetetlen nagy érdemeit és indítványt tett, hogy érdemeit jegyzőkönyvileg örökítsék meg, arcképét a vármegyeház dísztermében leendő elhelyezés végett festessék meg s a vármegyeház lépcsőházában elhelyezendő márványtáblán Sándor János főispán nevét az ő kormányzata alatt létesült maradandó és fejlődésképes alkotások felsorolása mellett örökítsék meg. Az indítvány lelkes elfogadása után br. Szentkereszthy György elnöklete alatt 12 tagú küldöttség hívta meg az új főispánt a főispáni szék elfoglalására. Br. Kemény Ákos programját teljes mértékben megvalósította, úgy a vármegye, mint a város az ő kormányzása alatt hatalmas lendülettel tovább fejlődött.

Ő alatta épült az országszerte híres új elmegyógyintézet. A nagy elemi iskola, az erzsébetvárosi törvényszéki, a dicsői pénzügyi palota és gimnázium, létesült a gázgyár, a gázvilágítás, a földgázbevezetés, a Nitrogén-gyár, az első földgázüzemű téglacserépgyár. Ő alatta lett Dicsőszentmártonból város és épült a városháza. Úgy kulturális, mint ipari téren nagy fellendülés éveit élte a város.

Főispánsága alatt, 1914. év június 28-án, tört ki a világháború. Felelősségteljes és rendkívül nehéz helyzetet teremtett a háború a főispáni állást betöltőnél. Az állandóan szaporodó katonai intézkedések, a sebesültek, a hadiárvák ellátása, a lakoságnak és katonaságnak élelmezése kimondhatatlan terhet, nehézséget és munkát igényeltek. 1916. évben br. Kemény Ákosnak kellett az evakuálást Betegh Miklós belügyi kormánybiztos intézkedésére levezetnie és így fél Erdély menekültjeinek az útát szabaddá tenni, biztonságáról goondóskodni. A kilakoltatás a vármegyére vonatkozólag téves felsőbb intézkedésen alapult, amint utóbb be is igazolódott, nem is volt szükség rá. A vármegyénktől keletre eső, a romániai határral szomszédos vármegyék lakosait természetesen elsősorban lakoltatták ki az 1916. évi román hadüzenet folytán. Marosvásárhelyt székelt József kir. herceg hadtestparancsnok, akinek katonai kormánybiztosa Erdély területén Széll József volt.

Elképzelhető a kilakoltatási intézkedés hatása. El lett rendelve, hogy az egész lakosság 24 óra alatt hagyja el lakhelyét, összes állataival együtt és a meglévő takarmány- és élelmiszer-

készletét gyűjtsa fel. A készletek felgyűjtésének intézkedését br. Kemény Ákos saját felelősségére nem hajtatta végre.

Pár óra múlva, a rendelet kibocsátása után, megindult Erdély lakossága. Minden erdélyi vármegyének Magyarország központi fekvésű vármegyéjében volt kijelölve a helye, amit el kellett foglalnia. Természetesen a vasút nem bírta lebonyolítani ezt az irtózatot népvándorlást. Különösen azért nem, mert mindenki legfélétebb értékeit, állatait is magával akarta vinni. Így tehát az ú. n. menekülés legnagyobb részét szekereken indult meg. Szerecsére az időjárás kedvezett, rendkívül szép, napsütéses ősz volt. Vármegyénk volt az egyik fő menekülési levezető út. Itt mentek keresztül a moldovai csángók, a csíkiek, Udvarhely- és Háromszékvármegye lakosságának nagyrésze. Egy-két nap után az egész útvonalon már csak lassú lépésben lehetett járni. Egyik szekér a másikat nem tudta megelőzni, vagy kikerülni, mert az egész úttesten szekér-szekér mellett, ember-ember mellett haladt.

A menekülési rendelet kihirdetése után minden gazdaságomból berendeltem lószekereimet és így tíz kocsira és lószekérre felültem a már menekülni nem tudó dicsőszentmártoni asszonyokat és leányokat és délelőtt útnak indítottam ezt a szomorú menetet Kolozsvár felé.

Lakásomon teljesen egyedül maradtam, az istállóban egy angol telivér hátašovammal. Délután két csendőr keresett fel azzal a paranccsal, hogy azonnal hagyjam el a város területét, mert újabb rendelkezés jött, hogy minden katonai korban lévő férfinak távoznia kell. Megnyergeltem lovamat, lakásomat bezártam és a hegyeken keresztül ellovagoltam Marosludasra. Nagy örömmre, ott találtam az én menekülő osztagomat, a dicsőszentmártoni asszonyokat és leányokat. A szekérsor élén lovagoiva, bevezettem azt másnap Kolozsvárra. Gr. Bethlen Ödön főispán gondoskodott részünkre a napi lakásról, de másnap tovább kellett mennünk, mert özönlöttek az újabban érkező menekültek. Így vezetem társaságomat, amelyiknek, a súlyos betegen fekvő Szathmáry Istvánon és kocsisaimon kívül, egyedüli férfitagja voltam, Élesdre, ahol gr. Bethlen Aladár kastélyában szálltunk meg. A következő nap átmentünk a Királyhágó gyönyörű vidékén és nehéz szívvel hagytuk el Erdélyt, de azzal a biztos érzéssel, hogy nemsokára visszatérünk. Nagyváradra érkezve, pár napon keresztül gr. Széchenyi Miklós róm. kath. püspök rendkívül szíves vendégszeretetét élveztük püspöki rezidenciájában, amíg mindenki állandó menekülési helyén el tudott helyezkedni. Szekereimet és lovaikat a gr. Wenkheim kigyósi uradalma volt szíves befogadni.

Miután Nagyváradon mindenkinek biztos elhelyezését egyengettem és mielőtt Budapesten katonai szolgálataimat megkezdtem, pár napra hazatértem az időközben visszatért édesatyám segítségére.

Ekkor már Dicsőszentmártonban egy, a közigazgatás által

szervezett állatátvételi bizottság működött a menekültek állatainak, körülményeikhez képest méltányos áron való átvételére. E bizottság elnöke dr. Barabás Béla közjegyző, tagjai dr. Felszeghy Sándor, Frink Sándor árvaszék ülnökök voltak.

Rendkívül nagy és nehéz munka hárult Pataky Sándorra, a dicsőszentmártoni járás népszerű főszolgabírójára, a rend fenntartásánál és a menekültek ügyeinek elintézésénél. Elképzelhetetlen nehézséget kellett leküzdenie a kórház vezetőségének, mert a környező falvakból egy napról a másikra 800 kihelyezett elmebeteg hoztak vissza a kórházba. A minden rend és intézkedési lehetőség felbomlása után ezeket a betegeket el kellett helyezni az amúgyis zsúfolt kórházban és ételmezésükről kellett gondoskodni.

Hazaérkezve, irtózatos kép tárult szemeim elé. Az egész Kisküküllő tere Borzástól a Küküllőig egy óriási menekült tábor képét nyújtotta. Az egész nagy térségen a menekültek ezrei táboroztak. Az idő kezdett már erősen hűvösödni. A szegény székelyek átadták az átvételi bizottságnak sertéseiket, marháikat, lovaikat. Szekereiket vagy eladták két-három koronáért, vagy feltűztették, a kerékagyat kéménynek használva. Betegek, gyermekek haltak el, akiket az út szélén hevenyészve beföldeltek. Síró gyermekek, jajveszékélő asszonyok, bögő, éhes állatok mindenfelé. Így várták a menekülők a nap-nap után érkező vonatokat, hogy elszállítsák őket. A legtöbb azonban szekereken tovább folytatta útját Kolozsvár felé, mely nagy számban, hogy az országút még hetek múlva is éjjel-nappal tele volt menekülőkkel. Ez a kép volt úgyszólván egész Erdélyben hónapokig látható, mert a román offenzíva gyors visszaverése után, a menekültek kezdtek újra hazavonulni. Minden állami és közigazgatási élet megállott, vagy csak a legnagyobb nehézséggel működött. Megmérhetetlen kárt okozott a menekülés Erdély lakosságának. Csodálatosképpen mindenki megnyugodott az elszenvedett károkért és sehol semmi panasz nem fordult elő, sem lopás vagy rablás. Mindenki örült, hogy visszatérhetett otthonába.

Városunkban br. Kemény Ákos főispánon, Csató Gábor alispánon kívül a menekülési munkálatokban, a lehető rendfenntartásban, a közbiztonság megvédésében kiváló érdemeket szereztek Pataky Sándor főszolgabíró, Konecz János főjegyző és Apáthy Péter rendőrkapitány.

A kilakoltatással járó és a meneküléssel kapcsolatos nagy, idegölő munka br. Kemény Ákos főispánunk egészségét megtámadta, a legközelebbi kormányváltás alkalmával lemondott állásáról. A vármegye osztatlan szeretetének és nagyrabecsülésének kíséretével nyugdíjba vonult és a főispáni széket a világháború utolsó évében, 1917. júliusában, átadta dr. Gyárfás Elemérnek, akit a Wekerle Sándor kormány előterjesztésére a király kinevezett.

A megnehezedett viszonyok között nem fűződhetek na-

gyobb alkotások dr. Gyárfás Elemér nevéhez. Fő gondját képezte a háborúokozta sebek gyógyítása, a hadiözvegyek, árvák felkarolása, a hadisegélyek pontos kiosztása, a háborus felmentések igazságos intézése, a megfogyatkozott közszükségleti cikkek méltányos kiosztása. Mégis sikerült Dicsőszentmártonban az óvoda helyiségében negyven hadiárva részére, Pekri Sándorné elnöklete alatt, árvaházat létesíteni. Ő folytatta az első tárgyalásokat a borzási üvegyár megalapítása érdekében.

A vármegye különböző nemzetiségű lakói között igyekezett békét és harmóniát teremteni, a román hitvallásos iskolák működését biztosította, a katonaság által az 1916. évi román hadüzenet után a vármegyéből tuszokul elhurcolt román papokat és tanítókat a internálótáborból saját szavatossága mellett hazahozatta, s a vármegyei szászság vezetőivel is mindvégig mély, barátságos viszonyt tartott fenn.

Állásából 1918. augusztusában, a választójog kérdésében felmerült elvi ellentétek miatt, vált meg.

Ő volt a vármegye utolsó magyar főispánja, utána következett a nemzeti tanács és az impérium átvétele.

Dicsőszentmárton története összefüggésben van a vármegyei élettel, a vármegyében szereplő személyekkel. A vármegyei élet leginkább megnyilvánult a közigazgatási bizottsági gyűléseken, amelyeket rendszeren minden hó 5-én tartottak és a törvényhatósági bizottsági gyűléseken. Ilyenkor összegyűlt az egész vármegye birtokossága és számottevő egyéniségei, a virilisek. Ott láttuk a pontosságáról, pedantériájáról híres hosszúaszói földesurat, báró Szentkereszthy Györgyöt, mint a Munkapártnak, a Tisza-pártnak elnökét. A mindig jókedélyű és általános közszeretetnek örvendő bonyhai gróf Bethlen Árpád, nagyszerű négylovas fogatán robogott be. Pontosan jelen volt minden gyűlésen az arisztokratikus megjelenésű gr. Haller György Szentpálról. Szeretettel vették körül az urak a kükküllővári gr. Haller Jenőt. Jelen volt br. P. Horváth Artur Széplakról, ritkán volt látható br. Solymossy László Teremből. Br. Apor István, Abosfalváról. A birtokosság nesztorát képviselte Gerendy István Sövényfalváról, a zsebében mindig volt egy pár alkalmi saját szerzeményű verse, kényszerítve barátait az elolvasásra. Bágya Ödön volt árvaszéki ülnök Sövényfalváról, Pekri Sándor Dicsőszentmártonból. Gyárfás Károly hosszúaszói főszolgabíró, borzási birtokos, Iszlay László Sárosról, Felszeghy Gábor Haranglábbról. Kabos Ferenc, a képviselőház alelnöke, Almásról. Az ellenzéki táborban láttuk deésfalvi Pataky László képviselőt, Kispál Lászlót, Járay Bélát, Szathmáry Gyulát, Szathmáry Istvánt, a híres haranglábi bortermelőt és gazdát, Pataky Sándor dicsőszentmártoni főszolgabíró, sárosi birtokost, Horváth Ákos főszolgabíró, radnóti birtokost, ifj. Apáthy Pétert Mikefalváról.

A románok részéről ott volt Calutiu Simon és dr. Boila Romulus, akiknek első izbeni román felszólalásait kifogásolták, de

később türelemmel hallgatta végig a bizottság. A nagytekintélyű szász báznai pap, Sachsenheim Frigyes, német nyelvű felszólalásait figyelemmel kísérték.

Dr. Boér Elek első aljegyző nagykészültségű referádáit adta elő, br. Bornemissza János árvaszéki elnök általános köztetszés mellett tartotta beszédeit. A tisztikart képviselték még dr. Szentmiklóssy László, dr. Keszegh Ferenc aljegyzők, dr. Felszeghy Sándor árvaszéki elnök, Fazakas Géza hosszúúszói főszolgabíró, Ferencz Ákos tiszti ügyész, Iszlay Dezső másod főjegyző stb.

Élénk társadalmi és munkás élet folyt a vármegyében.

A zöldsztal mellől a bizottsági tagok a fehérasztalhoz ültek, hosszasan megbeszélve a vármegyei ügyeket, amely vitatkozásoknak sokszor igaz baráti mulatozás vetett véget.

Dicsőszentmártonnak, a megye székhelyének egyetlen itt lakó nagybirtokosa Pekri Sándor volt, így természetes, hogy vendégszerető házában élénk társadalmi élet folyt és minden politikai és közigazgatási ügy ott előzetes és utólagos megbeszélés tárgyát képezte. Különösen gr. Bethlen Gábor főispán barátja idejében, mert mivel Bethlen nem lakott Dicsőszentmártonban, a főispáni ebédeket is Pekri Sándor házában tartották. Pekri Sándor résztvett minden politikai, közigazgatási és magyar mozgalomban, minden közügyi munkálkodását nobile officiumnak tekintve.

Ő volt az, aki a dicsőszentmártoni szőlő- és határtagosítást kezdeményezte és végrehajtotta. Az erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsosa, a Státus által kiküldött gazdasági szemlebizottság elnöke, a dicsőszentmártoni róm. kath. egyház hitközség kegyura és főgondnoka, a vármegyei Takarékpénztár igazgatósági elnöke, a dicsőszentmártoni olvasó- és társaskör elnöke, a dicsőszentmártoni tűzoltó-egylet megalapítója és tiszteletbeli elnöke. A kisküküllővármegyei Magyar Pártnak megalakulásától mind haláláig elnöke.

1928. március 9-én elhalálozván, április 2-án a Magyar Párt központi választmányának gyűlésén Fekete György korelnök az alábbi beszéddel áldozik Pekri Sándor emlékének:

„Tisztelt Választmány! A szomorú és nagy veszteségek egész sora nehezedik Erdély magyar társadalmára.

Rövid időközökben egymásután térnek örök pihenőre értékes egyéneink, személyi érdemekben kiemelkedő tekintélyek, akik nagy űrt hagynak maguk után, amelyet ma már méltón betölteni alig lehet.

Ilyen értéke, ilyen tekintélye volt társadalmunknak és a kebeléből megalakult Magyar Pártnak Pekri Sándor úr, pártunk elhunyt érdmes elnöke, aki ezt az értéket, ezt a tekintélyt kifejező jellegében, tartalmi lényegében és hatóerejében példaadóan képviselte s ezért neve közöttünk maradóan fogalom.

Elmúlásával társadalmunkat és pártunkat súlyos veszteség érte, mert személyében egy történelmi osztálynak érdemes és

méltó leszármazottja, társadalmi és közéletünknek egy értékes tagja, egy nemesen gondolkozó, mélyenérző férfi, család- és fajszereketben kimagasló egyén távozott e földről az öröklét honába. Mi, akik ifjú és férfikorunk éveit vele éltük át, jól tudjuk, hogy szép és zavartalan harmóniában élvezte a földi létnek azokat a gazdag örömeit, amelyek csakis a tiszta erkölcs és lelki jóság fényében tündöklő családi szentélyben lelhetők fel.

E szentélynek éltető szelleme, jósága és humanizmusa nemcsak közvetlen környezetére, hanem társadalmunkra is kihatott, amelynek sorából magához vonzotta, magához ölelte mindazokat, akik a nemesen buzdító és barátságos légkörben méltán helyet foglalhatnak és foglalni akartak.

Hagyományszerű az az apáról-fiúra szálló nagy vendégszeretet, amely a Pekri-családot mindig jellemezte. E magyar érényben kimagaslott Pekri Sándor boldogult einökünk, aki páratlan úrisággal, nobilitással és gyöngéd figyelemmel tudta bekapcsolni jóbarátait, ismerőseit és tisztelőit boldog otthonában. Magyar úr volt ő, a magyar lélek jellemző sajátágaival, aki tiszteletben tartotta a múlt emlékein nyugvó tradíciókat s éppen ezért nemcsak a külső szereplések keretében, hanem szorosán vett családi életében is, ápolni kívánta a múlt tiszteletét, a társas érzelmek nemes hevületét, a férfias kötelességérzetet és a fajhoz való hű ragaszkodást.

Úri háza a város és vármegye kebelében felmerült politikai, egyházi, gazdasági és kulturális események reprezentatív képviselőjére mindig nyitva állott és minden ilyen mozgalmat irányító vagy vezető befolyásával, fáradságot, áldozatot nem ismerve, önzetlen célzattal, meleg emberi indulattal támogatót.

A vármegyei Magyar Párt elnöki tisztét nehéz időben fajához való ragaszkodásának lelkes készségével vállalta s a kisebbségi jogok érvényesülésének szolgálatára, hajlott kora dacára, munkásságát a fajszeretet legnemesebb intencióival odaadólag ajánlotta fel.

Pártelnöki kötelességeit faji öntudatunk ápolása, a magyar egység megszilárdítása és összetartó erejének kisebbségi sorsalakulásunk javára leendő felhasználása érdekében életképes működéseinek utolsó percéig az igazság és a megértés szellemében a leglelküismeretesebben teljesítette.

Habár szomorúan tapasztalta, hogy az egymásután futó évek kielégítés nélkül hagyják az Országos Magyar Párt igazságos, méltányos óhajait és jogos kívánalmait, ennek dacára egy jobb jövő iránti reményét és hitét feladni nem tudta.

Ebből a reményből, ebből a hitből merített erőt azért a fel-emelő célért tovább küzdeni s munkástáborát e közös küzdelemben továbbvezetni, amely cél megvalósulásáért Országos pártunk rendületlenül harcolni meg nem szűnik és amely törekvés mellett a fejlemények fázisában létfeltételeink érvényesülésének ki-

vívásáig egységesen, lelkesen és tetterekészen kitartani a legparancsolóbb fajvédelmi kötelességnek ismerte.

A vármegyei társadalomban és a Magyar Párt kebelében kifejtett értékes köztevékenységének vezérlő jellege és nagysága kimagaslóan abban kulminál, hogy a világot megrázó háborúnak pusztító rombolásai közepette, e nagy csapással sújtott, sokat szenvedő s már-már széthulló társadalmunknak szilárdul összetartó kapcsa, a leglelkiismeretesebb öre, kitűnő vezetőférfia, fájának pedig minden nemesebb és áldozatosabb vonatkozásban helytálló s megingathatatlanul erős oszlopa volt.

Ő már alussa örök álmát és nem láthatjuk többé közöttünk tisztelt alakját, nem láthatjuk többé a történelmi múltnak, a föld szeretetének és a fájának élő nemes férfit, nem láthatjuk többé a mindig alkotni vágyó munkást, a családjának boldogságáért dolgozó s a fájának jövő sorsát elősegíteni, felépíteni törekvő, küzdő harcost.

Amidőn nagy veszteségünk tudatában bánatos lélekkel emlékszem meg az ő nemes egyéniségéről és amidőn elhangzott szavaimmal reámutatni kívántam elévülhetetlen érdemeire, azokban kifejezett gondolataimnak elmélyülésére és kegyeletre készítő hatása alatt indítványozom, hogy a tisztelt Választmány pártelnökünk elhunyt felett érzett őszinte és mély részvételének jegyzőkönyvileg adjon kifejezést, emléket annaleseiben örökítse meg és erről a gyászoló családot jegyzőkönyvi kivonatban értesítse.“

A választmány nevében Kacsó Boldizsár, róm. kath. esperes, elfogadja az elnök indítványát azzal a kiegészítéssel, hogy szerzessék meg az elhunyt elnök arcképe és az a pártirodában függesztessék ki.

*

Dicsőszentmárton 1912. április hó 23-ig nagyközség volt. Mint nagyközség székhelye volt a vármegyének s ebből kifolyólag az összes közhivatalok itten voltak. Dacára nagyközségi jellegének, rohamosan fejlődött, úgyannyira, hogy amikor várossá alakult, aszfaltjárdákkal voltak ellátva majnem az összes főutcai, gázvilágítása, élénk kereskedelmi élete, több bankja stb. volt. Igen kifejlett társadalmi és vallásfelekezeti élete. Rohamos fejlődését vármegyei székhelyének köszönheti. Miután minden külső kelléke meg volt ahhoz, hogy várossá alakuljon, Sándor János belügyminiszternek támogatásával a község lakossága örömmel fogadta rendezett tanácsu várossá való átalakulását.

A nagyközségnek legutolsó megválasztott jegyzője Nagy János volt, aki Boér Gábor községi bíróval, Moldovan János, Kovács Elek segédjegyzőkkel, Pálfi István pénztárnokkal, valamint községi esküdtekkkel évtizedeken keresztül, mintaszerűen vezették a nagyközségnek ügyeit.

1912. április 23-án az Erzsébet-téren lévő újonnan épült

egyemeletes községházánál, Csató Gábor alispán elnöklete alatt, népes közgyűlésen mutatják be a magyar királyi belügyminiszternek 36911. sz. rendeletét, mellyel engedélyeztetett a várossá való alakulás. Ugyanez alkalommal a kormány részéről a város anyagi helyzetének könnyítésére 24.000 korona helyeztetik kilátásba. Ezen közgyűlésen megállapítják a legtöbb adófizető tagok névsorát, akik a város közügyeinek rendezésében, mint virilis tagok, szerepelnek. Ezen virilis tagok névjegyzéke a következő:

Gróf Bély Kálmán, Pekri Sándor, br. Kemény Ákos, dr. Árkossy Gyula, dr. Farkas Béla, dr. Erdős Izor, dr. Ürmössy Sándor, Vajda Ákos, Kispál László, Ürmössy László, Ürmössy Kálmán, Sándor János, Csató Gábor, dr. Ferencz Ákos, Weiszbürg Jakab, Weisz Dávid, dr. Pálffy Ferenc, Viktor Ede, tisztviselő és körjegyzői nyugdíjalap, dr. Boila Romulus, dr. Szabó Mihály, Farkas Mór, Kovács Jenő, Farkas Ignác, László Géza, póttagok dr. Báthori Béla, dr. Szöcs Mózes, Izrael Pal, Goldstein Ábrahám.

Választó-bizottsági tagok lettek: Komáromi Sándor, Pataky Sándor, br. Bornemissza János, Márton Miksa, Báthori István, Bordi András, Hegyi Károly, Puskás Gergely, Szinte Lajos, Szabó Gábor, Gál Béla, Biró Béla, Caluțiu Simon, Pascu Lőrinc, Pekri Géza, Pálfi Mihály, Gyalay József, Bernád Árpád, Cucina Simon, Miklósi József, ids. Durugy József, dr. Szentmiklóssy László, Pap Lajos, Kósa Sándor, póttagok: Fülöp János, dr. Hirsch József, Henter György, Durugy András, Major G. Victor, ids. Durugy Samu.

Miután meg volt már alakulva a város képviselőtestülete, a kiírt pályázatok alapján, a városi tisztviselői állásokra beérkezett kérésekre 1912 ápr. 25-ére tüzetett ki a közgyűlés, amely Csató Gábor elnöklete alatt le is folytattatott.

Dicsőszentmártonnak első megválasztott tisztikara a következő volt: polgármester: Kedves József volt tb. vármegyei főjegyző; főjegyző: Csegezy Tamás volt adámosi jegyző; tanácsnok: Besenyei Sándor volt ügyvédjelölt; számvevő aljegyző: Kovács Elek volt helyettes segédjegyző; főügyész: dr. Pálffy Ferenc ügyvéd; városi pénztárnok: Pálfi István volt községi pénztárnok; pénztári ellenőr: Miklósi János volt kórházi élelmezőtiszt; kezelő irtók: Muzsnai Kálmán; végrehajtó irtók: Pethő Samu; rendőrbiztos: Móricz Béla. Rendőrkapitánnyá az alispán által Apáthy Péter vármegyei árvaszéki irattárnok lett kinevezve. A megválasztott tisztviselői karban rövid időn belül egymásután, lemondások folytán, megüresednek az állások. Főjegyzői állásra Koncz János dr. kerül, aki a világháború alatt 1917-ig vezeti a város ügyeit, lebonyolítja a mozgósítást s 1916. évi menekülést. 1917-ben kerül polgármesteri állásra dr. Apáthy Zoltán ügyvéd, aki a forradalom kitöréséig működik s így utolsó magyar polgármestere volt Dicsőszentmártonnak. A tanácsnoki állás egymásután cserél gazdát.

kat Szantner Ödön személyében, azonban nevezett is rövid pár hónap után lemond állásáról. 1912 szept. hó 26-án tanácsnoki állásra ismét választó közgyűlés ül össze, amelyen dr. Albert Oszkár ügyvédjelöltet választják meg, aki a várossá alakulás első hónapjaiban kerül a város szolgálatába s ma is betölti ezt az állást.

1914—1918, a világháború ideje, Dicsőszentmárton város fejlődésére semmi előhaladást nem mutat, az egész városi adminisztráció kimerül a háborúval kapcsolatos intézkedésekkel, így pl. a lakosságnak élelemről való gondoskodással, a katonaság részére szükséges dolgok rekvirálásával. A hadisegélyezés annyira lefoglalják a közigazgatási köröknek minden ténykedését, hogy városfejlesztési dolgokról, az anyagi eszközök hiánya folytán, gondolni sem lehetett.

Dicsőszentmárton város lakóinak a száma: 1918-ban 3360 volt.

Ennyit tudunk Dicsőszentmárton multjáról, történelméről és kiváló vezetőembereiről. Aki figyelemmel kísérte ezeket a hiteles és igaz adatokat, meggyőződhetett arról, hogy a város és vármegye vezetői a multban mindent elkövettek, hogy a fejlődést, a jólétet és kultúrát előmozdítsák.

Sajnos, ez a közért törekvő és dolgozó társadalom, amely a közérdeket elsősorban nobile officiumnak tekintette, mind jobban kihál. Egy dicsőségesen szép, nemes, nagyműveltségű és munkáskorszak történelme végződik. Vajjon a jövő generáció a fejlődés terén tud-e majd ilyen eredményeket felmutatni, vissza tudja-e állítani az életet, a vezetőszerpétől és minden jövedelmi forrástól megfosztott városunkban? A jelen és a jövő vezetőférfiainak feladatuk lesz a nemzetiségeket egymással kibékíteni, felébreszteni a polgárokból azt a vágyat, hogy egy akarattal, egyenjogúan, közös erővel dolgozzanak ennek az elszegényedett városnak felvirágzásáért.

Az impériumváltozásról és az ezt követő évekről nem akarok megemlékezni. Még igen rövid az idő és igen sok az egyéni benyomásom, hogy ezen időről elfogulatlanul, érdektelenül tudjak beszámolni. Erre hivatott lesz a most felnövő generáció történelemírója, aki majd egy bizonyos idő távlatából, a leszűrt, tapasztalt eredményekből kell, hogy a történelmi igazságokat feljegyezze.

Dicsőszentmárton város ipartelepei.

Földgáz.

Köztudomású, hogy egész Európában iparilag komolyan számbavehető földgáz csak Erdélyben és a legnagyobb, úgyszólván kiapadhatatlan mennyiségben a sárosi völgyben, Dicsőszentmártontól 6 kilométernyire van.

Midőn 1910 után a földgázt felfedezték, a magyar kormány azonnal hozzákezdett a földgázmezők tanulmányozásához és a kihasználási lehetőségek mérlegeléséhez. Megalakult a Magyar Földgáz R.-T. Ez a megmérhetetlen mennyiségű, igen nagy kincs, a legtisztábban, minden mechanikai vagy vegyi beavatkozás nélkül, iparilag azonnal a legelőnyösebben használhatóan fordult itt elő. Tervet készítettek már arról, hogy a földgázt elvezetik Budapestre, esetleg Berlinig. A Magyar Földgáz R.-T. által furt 19 kút nem remélt nagy eredményt mutatott, cca 40 atmoszféra-nyomással tör fel a kútakban a földgáz. A fúrás óta mintegy 24 év telt el és az állandó használatnak semmi nyoma sem mutatkozik, pedig csak egy-két kút van használatban, a többi le van fojtva, le van zárva. A földgázforrások feltárásakor az volt az elgondolás, hogy azok elsősorban annak a vidéknek szolgáljanak hasznára, ahol léteznek. Belátták azt, hogy a mi völgyünk amugyis hátrányban van, mikor azt a fővasúti és országúti közlekedési vonalak elkerülik, hadd pótolják ezt a hátrányt a földgáz áldásai. Ennek köszönhetjük, hogy az állam segítségével megalakítottuk a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T.-ot, melynek a Magyar Földgáz R.-T. köbméterenként 1 és 3 fillérért volt köteles ab Dicsőszentmárton adni a gázt. Ez a kedvezményes ár vonzotta ide az ország egyik legnagyobb gyárát, a Nitrogén-gyárat, de a fejlődés a román impérium alatt megállott és azóta egyetlen jelentősebb gyár nem telepedett még ide, mert a 2, illetve 3 filléres, vagyis 1, illetve másfél banis gázkedvezményt hamarosan megszüntették és az árakat rohamosan és szinte megfizethetetlenül felemelték. Ma már egy és másfél bani helyett 122 és 142 banit fizetünk köbméterenként, tehát százszorosát a régi árnak.

Dicsőszentmárton város jövő fejlődésének az egyetlen komoly alapja és lehetősége ez a sárosi kiapadhatatlan mennyiségű földgázmező.

A földgáz Dicsőszentmárton jövő történetében bizonyára a legfontosabb tényező lesz és ezért az első kihasználási részvénytársaság megalakulásától kezdődőleg, a mai napig részletesen kívánok foglalkozni a földgáz történetével.

A földgáz-kérdés legalaposabb ismerője városunkban dr. Pálffy Ferenc, aki a Küküllővármegyei Földgáz R.-T.-nak megalapításától kezdve, a társaság feloszlásáig ügyésze volt, így az ő feljegyzéseit, amelyek pontos adatokon alapulnak, szó szerint megörökítem:

„A Kisküküllővármegyei Földgáz Részvénytársaság 1912-ben alakult meg. A társaság célja volt a vármegye községeinek és elsősorban Dicsőszentmártonnak földgázzal való ellátása. A kormány azzal az intencióval adta meg a társaságnak a concessziót, hogy a részvényesek közé a vidék kisemberei is beveendők. Így történt aztán, hogy Dicsőszentmárton és vidékének kiscgazdái, iparosai, kistisztviselői többszázán jegyezték részvényt és ma is sokszázra rug ezen kis részvények száma.

Sándor János, a társaság alapítója, gondosan ügyelt arra, hogy senki tíz darab részvélynél többet ne jegyezhesen és ezzel biztosítva legyen az, hogy a társaság ügyeit a vármegye közönsége intézi és senki diktatórikus túlsúlyra ne juthasson.

A társaság be is vezette a földgázt Dicsőszentmártonba és ezzel kapcsolatban átvette az u. n. Manoschek-féle szerződéseket is.

Mindnyájan tudjuk ugyanis, hogy Dicsőszentmártonnak kőszén-gázgyára és világítása volt, melyet a Manoschek Ferenc r.-t. bécsi cég épített, illetve szolgáltatott.

A Manoschek-cég annakidején a várossal két szerződést kötött. Egyik, az ú. n. építési szerződés arra vonatkozott, hogy a cég köteles a városnak a szerződésben körülírt gázgyárat és vezetékeket építeni, hogy a város ezen építkezés költségeit kifizethesse, a Manoschek-cég köteles a városnak olcsó törlesztéses kölcsönt szerezni, melynek annuitásai kisebbek kell legyenek, mint az az összeg, melyet a Manoschek-cég a városnak a gázművek hasznóbérlete címen fizet. Ezenfelül a szerződés 38-ik pontjában a cég külön is garantálta, hogy a városnak a gázüzemből vesztesége nem lesz.

A hasznóbérleti szerződés (ez a másik Manoschek-féle szerződés) 50 évre szólott és természetesen ezen időre a Manoschek-cégnek bizonyos kizárólagosság biztosított a város gáz- és villamossági ellátása tekintetében.

Újabb időben szokás volt kifogásolni, hogy a város miért egyezett bele ebbe a kizárólagosságba, ámde egy kis gondolkodással mindenki be kell, hogy lássa, hogy ötven esztendőn át súlyos hasznóbérek fizetésére senki sem kötelezte volna magát

ezen kizárólagossági jog nélkül. Tényleg, a régi Magyarország mindenik városában — ahol nem házilag kezelték a világítási vállalatot — fennállott ezen kizárólagossági jog. Ezenkívül a haszonbérleti szerződés 3 évi felmondással megszüntethető volt (29. paragrafus) és így a város a gázszolgáltatásnak magánkézbe vételével is megszüntethette a kizárólagossági jogot.

A szerződés a városi polgárok által fizetendő gázárakat is megállapította és pedig igen mérsékelten.

Végül a szerződés kiköti, hogyha a gázműveket vagy vezetékeket bővíteni kell, akkor ezen munkálatok a Manoschek-cég által végzendők a város költségén. Az árak felett választott bíróság dönt, ellenben az egyes polgárok számára teljesített létesítmények árjegyzékét a cég évenként előre beterjeszti a városnak és az árjegyzék változtatása a város évenkénti jóváhagyásának van alávetve.

Látnivaló, hogy az ú. n. Manoschek-féle szerződések, — melyeket néhai Pekri Sándor elnöklete és buzgó közreműködése mellett egy bizottság 27 ülésen szerkesztett meg, — kellőképpen megvédték a város és a fogyasztók érdekeit és a szerződések elleni kifogások főleg azok nem ismeréséből és felületességből fakadtak.

Ezek voltak azok a szerződések, melyeket a város hozzájárulásával a Kisküküllőmegyei Földgáz R.-T. átvett.

A város hozzájárult ezen átruházáshoz, mert egy idegen társaság helyett a város és környéke lakosságából alakult társaság lett a bérlője, mely társaságnak főrésztvényese maga a város és polgármestere tagja a társaság igazgatóságának. Továbbá kikötöttet, hogy a gázárak legalább 50%-al leszállítottassanak és ezen kikötés a társaság alapszabályai 6. paragrafusában be is cikkelyeztetett és a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. tényleg még ennél is olcsóbb árakat alkalmazott.

A szerződések átruházása után azonban a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. egy nagy hibát követett el, hogy a földgáz bevezetéséhez szükséges szakértőket megkaphassa, ú. n. élvezeti jegyeket bocsátott ki, a Magyar Gázizzófény R.-T. javára és egyben felemelvén alaptőkéjét, kötelezte magát arra, hogy amint a Magyar Gázizzófény R.-T. a felemelt alaptőke összeget befizeti, az élvezeti jegyeket részvényekre cseréli be. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a Magyar Gázizzófény R.-T. megszerezte a Kisküküllővármegyei R.-T. részvényeinek 50%-át és hozzávásárolván ehhez a város részvényeit is, melyeket az politikai okokból eladott, megszerezte a részvénytöbbséget is és így a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. vezetése a kisrészvényesek kezéből a Magyar Gázizzófény R.-T. kezébe ment át.

Amíg a magyar impérium tartott, ebből még nem származott a közönségre kár, mert hiszen a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. csak a miniszter jóváhagyásával emelhetne volna a fogyasztóknak a gázárakat, az pedig valósággal elképzelhetetlen volt,

hogy a miniszter a társaság és a fogyasztók közti vitában ne a fogyasztók érdekeit védje. A gázárak felemeléséről tehát csak a legindokoltabb esetben és csak a legmérsékeltebben lehetett volna szó. Tényleg, a gázárakat nem is emelték.

1919-től kezdve azonban gyökeresen megváltozott a helyzet.

A román impérium alatt.

A földgáz hasznosítását a régi Magyarországon a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. kezdte meg, mely ezért még 1913. évben koncessziót kapott előbb egy, később több magyar sárosi földgázkútra. Mikor később a Magyar Földgáz R.-T. megalakult, csak úgy juthatott a sárosi gázmezők használatába, hogy ha előbb errenézve a Kisküküllővármegyei Földgáz Részvénytársasággal megegyezik.

Ezen egyezség szerint a Magyar Földgáz R.-T. (U. E. G.) átvette a Kisküküllőtől az ez által már megépített sáros—dicsőszentmártoni táv-vezetékét és kötelezte magát, hogy a gázt Dicsőszentmártonban köbméterenként 2 leiért (fűtési és ipari gáz), illetve 3 leiért (világítási gáz) fogja adni a Kisküküllői Földgáz Részvénytársaságnak és egyben kötelezte magát arra is, hogy ezen gázárakat 15 esztendeig, vagyis 1931. augusztus 8-ig nem emeli fel.

A román impérium kezdetén már az állam zárlat alá helyezte az U. E. G.-t és zárgondnokul C. Motaş mérnököt nevezte ki. Az új zárgondnoknak elsősorban pénzre volt szüksége, hogy a sárosi gázmezőket fejleszthesse, Medgyes város gázellátását megjavíthassa, Marosvásárhelyre vezetékét építhessen. Ezenfelül Motaş nagy építkezésekbe bocsátkozott, rengeteg tisztviselőt tartott és saját magának is nagy jövedelmet biztosított. Az ezekhez szükséges pénzt azonban nem normális úton szerezte meg, hanem a dicsőszentmártoni gázárak felemelésével, a mi zsebünkől óhajtott beszerezni.

A gázárfelemelési akciót nagyon megkönnyítette a korona óriási értékvesztése és az áraknak ebből folyó elképzelhetetlen emelkedése és azon körülmény, hogy az olcsó földgázzal dolgozó erdélyi gyárak kellemetlen konkurrenciát csináltak a regáti gyáraknak, melyet ezek a gázárak felemelésével akartak letörni.

Ily körülmények közt Motaş 1920-ban azzal a kéressel fordult a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T.-hoz, hogy egyezzen ez bele a földgázárak felemelésébe, tekintettel az általános drágulásra. Ámde a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T., melynek igazgatósága helybeli kis részvényesekből állott és mely elsősorban is a társaság célját, a város olcsó földgázellátását tartotta szem előtt, arravaló hivatkozással, hogy a gázárak 1931. augusztus 8-ig nem emelhetők, elutasító választ adott. Erre az U. E. G.

az erzsébetvárosi törvényszéknél pert indított, hogy a földgáz ára köbméterenként 15 banira emeltesék fel.

Mínthogy azonban a per megnyerésére nem volt sok reménye, miniszteri rendeletet eszközölt ki, melyek mindenike gázáremelésről rendelkezett.

A Kisküküllői Földgáz R. T. igazgatósága azonban még akkor is szilárdan megmaradt a közönség érdekei védelmében és ragaszkodott ahhoz, hogy a társaság a közönség olcsó földgáz-ellátása érdekében alakult és ellenezegült az áremeléseknek és kijelentette, hogy a rendeletek nem vonatkozhatnak a társaságnak szerződésileg szabályozott viszonyaira.

A küzdelem azonban eredménytelen volt, mert a hatóságok nem a népet és a helyi közérdeket védték meg, hanem Motaş akcióját támogatták. Az U. E. G. kijelentette, hogy azonnal beszünteti a további gázszolgáltatást és lezárja gázvezetékét, ha a Kisküküllői Földgáz R. T. meg nem fizeti a miniszteri rendelettel felemelt gázárakat, a hatóság pedig, élén Caluþiu Marþian akkori prefektussal, kijelentette, hogy Motaş zárgondnoknak a gáz lezárása céljára karhatalmat ad. Készenlétben állott a csendőrség és jelen volt annak parancsnoka, hogy Motaşnak a vezetek lezárására irányuló munkásságához segédkezet nyújtson. A város a gázáremelés ellen semmiféle kifogást nem emelt.

Ilyen körülmények között a Kisküküllői Földgáz R. T. — annak kijelentésével, hogy csak a kényszerhelyzet folytán és jogfenntartással teszi — engedett az U. E. G. követelésének. Ezzel aztán kezdetét vette a végnélküli gáz-áremelések korszaka.

A Kisküküllő-vármegyei Földgáz R. T. azonban a felemelt gázárakat mindig csak jogfenntartással fizette és álláspontja az volt, hogy a per megnyerése után a kényszerhelyzetben fizetett többletet visszakövetelheti. A per a legszebb reményekre jogosított, mert hiszen nyilvánvaló volt, hogy a gázárakat felemelő miniszteri rendeletek nem vonatkoznak a Kisküküllői Földgáz R.-T. szerződéssel szabályozott jogviszonyára és hogy az általános drágulás dacára a törvényszék nem emelheti fel a gázárakat, mivel a szolgáltatandó földgáz ellenértékének nagyrészét a távvezetéknek önköltségi áron való átvétele folytán az U. E. G. már rég megkapta és ezen felül nem is merült fel az U. E. G.-nek a gázszolgáltatás folytán semmi olyan nagy költsége, mely a gáz árának gazdasági lehetetlenülés címén való felemelését indokolná. Hiszen a Kisküküllői Földgáz R.-T. kútjai és vezetékei már a drágulások előtt rég készen voltak, újabb befektetésre miattuk nem volt szükség és a gázszolgáltatás maga minimális költségekkel járt.

A Kisküküllő-vármegyei Földgáz R. T. igazgatóságának tehát teljes eréllyel kellett volna szorgalmazni annak eldöntését, hogy az U. E. G. joggátalanul emelte fel a gázárakat.

És ekkor lépett akcióba a Magyar Gázizzófény R. T., mely az igazgatóságban ülő képviselője útján azt a követelést támasz-

totta, hogy a kérdés eldöntését az igazgatóság ne sűrgesse, a per befejezését ne szorgalmazza. Hasztalan szálltam szembe ezzel a kivánsággal. A Magyar Gázizzófény R. T.-nak akkor már a részvények 80 százaléka volt a kezében (legalább is a Kisküküllő vármegyei Földgáz R. T. tisztviselői ezt igazolták) és ő hivatkozván erre a 80 százalékos többségre, egészen merev formában állította fel követelését, melynek nem teljesítése esetén a közgyűlés összehívásával fenyegetőzött. Én még így is fenntartottam álláspontomat, mert nem hittem, hogy nyilvános közgyűlésen merje valaki vállalni a gázárak felemelése ódiúját, de sajnos, az igazgatóság tagjainak többsége más véleményen volt.

Igy hagyott cserben a gázárak felemelése elleni két biztosítékunk: a miniszteri jóváhagyás és a gázfogyasztókból alakult részvényesek és igazgatóság. Az igazgatóság fenntartotta ugyan jogi álláspontját, de a gyakorlatban nem érvényesítette. A közérdeket legalább a város kellett volna képviselje és a gázárak felemelése ellen felszólaljon, de a város most is hallgatott.

Tekintettel az államjogi átalakulásra, természetes volt, hogy a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. igazgatósága is átalakult és tagjai közé románokat választott be és elnöke is román lett. A részvénytöbbség képviselőjének kivánságára az ügyek intézését egy 3 tagú bizottság vette át, mely dr. Folea Emil prefektus elnökle alatt Sándor Béla és Motaşból állott. Motaşnak az igazgatóságban és az intézőbizottságban való részvétele kézzelfogható bizonyítéka volt annak, hogy a gázárfelemelési akció a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T.-től semmit sem remélhet, hiszen az egész árfelemelési akció kezdeményezője és forcirozója éppen Motaş volt.

A Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. igazgatósága kezdetben tisztán csak a kisrészvényesek köréből alakult és a társaságnak csak pénztárosa volt Spitz Izidor. Később, mikor a Magyar Gázizzófény R. T. megszerezte a részvények 50 százalékát és vezérigazgatója, Kanitz Jaques is bekerült az igazgatóságba, Spitz Izidor lett az ő embere, ki amint valahol eladó kisküküllői földgázrészvényt sejtett, rögtön megszerezte azt Kanitzéknak, úgy, hogy lassanként a részvények túlnyomó többsége került a Kanitzék tulajdonába.

Kanitzék városunkban egy új részvénytársaságot alapítottak, az Industria Româneasca-t, mely a gázhasználattal összefüggő iparcikkek gyártott. Ennek a társaságnak egyetlen Kisküküllővármegyei részvényese vagy igazgatósági tagja sem volt, de ugyanezen társaság, mint a Kisküküllővármegyei Földgáz részvényeinek többsége, a Kanitzék kezében volt, kiket mindkét társaságnál Sándor Béla képviselt.

Mikor aztán a részvénytöbbség képviselőjének kivánságára megválasztották a Folea, Sándor Béla és Motaşból álló intézőbizottság és ez gyakorolta az igazgatóságnak úgyszólván egész ha-

táskörét, a kisztrésvényesek a társaság ügyeinek intézéséből teljesen kimaradtak.

Igy volt ez egész addig, míg Motaş kibukott a képviselőség-ből és kilépet az igazgatóságból. Ezzel megszűnt az intézőbizottság is és 1927. február 4-én Sándor Béla bejelentette igazgatóságának, hogy a főreszvényessel való megállapodás folytán a társaság ügyeinek vezetését ezentúl ő veszi kezébe, mint vezérigazgató. Az igazgatóság ehhez hozzájárult.

Ebben az új érában a Kisküküllői Földgáz R. T. ismét megkísérelte a földgázárak felemelése ellen védekezni és ezen igyekezetében most már a város is támogatta. A Kisküküllői nem fizette a felemelt gázárakat, erre Motaş, mint az U. E. G. kényszer gondnoka le akarta zárni a gázvezetékeket. Nyilvánvaló volt, hogy az árak felemelése kérdésében az U. E. G.-nek nincs igaza, mert az árfelemelést kimondó miniszteri rendeletek nem vonatkoznak a szerződéssel szabályozott jogviszonyokra és ezt a jogelvet a Curtea de Casaşie, az U. E. G. és a Nitrogén közt folyó közigazgatási perben hozott határozatával ki is mondotta. Az is nyilvánvaló volt, hogy a városban lényeges közérdek, hogy az utcai kivilágítás és a fogyasztók fűtési és világítási ellátása fennakadást ne szenvedjen. Ezeket tartván a város szem előtt, megakadályozta, hogy Motaş a gázvezetékeket lezárassa. Ámde a város kísérlete balul ütött ki, mert a közigazgatási bíróság a város eljárását törvénytelennek nyilvánította és tetemes kártérítés fizetésére kötelezte, mely alól azonban a várost később a Curtea de Casaşie felmentette.

Motaş távoztával a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. igazgatósága minden eszközzel sürgette a gázárak felemelése kérdésében folyó per befejezését, sőt a közigazgatási bíróságnál is perrel támogatta meg a gázárak felemelését kimondó miniszteri rendeleteket, de már későre. Minden ilyen akciót keresztül húzott Motaş azzal, hogy megszerezte a Magyar Gázizzófény R. T.-nak időközben részben másokra átruházott Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. részvényeit s ezzel a társaság részvénytöbbségét.

Ezzel most már Motaş lett a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. korlátlan ura. Egészen új igazgatóságot választott, abbahagyott minden pert, mely a földgázárak szabályozásával függött össze és a társaság évi mérlegét is azon alapon szerkesztette, hogy az U. E. G.-nek a felemelt földgázárakból a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. ellen több millió jogos követelése van.

Hasztalan szólaltak fel ez ellen az 1928. nyarán tartott közgyűlésen a kisztrésvényesek, hasztalan mutattak rá arra, hogy a Kisküküllővármegyeinek a Motaş vezetése alatt álló U. E. G. ellen kb. 20 millió lejes jogos követelése van és semmivel sem tarozik az U. E. G.-nek, hasztalan fejtették ki, hogy ha az U. E. G. jogtalan követelését elismerik, a társaságot súlyosan megkárosítják és csődbe kergetik, hasztalan követelték a gázárak le-

szállítását célzó perek folytatását, a Motaş vezetése alatt álló többség leszavazott minden indítványt.

Ez volt a helyzet, mikor jött a Maniu-kormány, a nemzeti parasztpárt, melynek vármegyénkbeli exponensei éveken át hangoztatták, hogy a gázárak felemelése törvénytelen és az árak nagy mértékben redukálандók. Érthető tehát, hogy az egész város reménykedve várta Motaş elmozdítását és a gázárak leszállítását.

Természetes dolognak látszott, hogy a gázárakat úgy kell leszállítani, ahogyan felemelték, t. i. a miniszteri rendelettel és a Maniu-kormány rá is lépett erre az egyedül helyes útra, mikor az 1929. év elején miniszteri rendelettel köbméterenként 20 banival leszállította a gázárakat, vagyis tényleg hatályon kívül helyezte az előző kormány legutolsó gázárfelemelését. Sajnos azonban, hogy városunkra nézve ezen árleszállítás kivételesen csak július elsején lépett hatályba, még sajnosabb, hogy a kormány ezen csak kezdőlépésnek deklarált ténye után megállott és azóta semmi hír sincs további árleszállításról.

A Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. csődje.

Kifejtettük már, hogy a Curtea de Casaşie álláspontja szerint is a gázárakat felemelő miniszteri rendeletek nem vonatkoztak a Kisküküllővármegyeinek szolgáltatandó földgázra és azt reméltük, hogy a Maniu-kormány ilyen értelmű határozott rendeletet fog kibocsátani, de ez nem történt meg.

Tekintettel a gázszolgáltatás közérdekű voltára, rá lehetett volna szorítani a Motaş diktatúrája alatt levő Kisküküllővármegyeit, hogy a törvényes árakon szolgáltatassa a gázt és ha ezt nem teszi, ellehetett volna ezért mozdítani Motaş szintén közérdekből. Nekünk a gázárak leszállítása volt a fontos és nem Motaş elmozdítása, ez az utóbbi csak eszköze lehetett az előbbinek. Megelégedtünk volna, ha a gázárak a szerződéses összeg helyett legalább harmadára leszállítottak volna.

Mikor a gázárak ilyen leszállításáról beszéltek, azt kizárólag csak a Kisküküllővármegyeire vonatkoztatom, mert ez volt az egyetlen társulat, mely az U. E. G. által szolgáltatandó gáz fejében nemcsak a két és három filléretet fizette, hanem ennek fejében még az aranyvaluta idejében a sárosi gázmezők jogát és távvezetékét adta át az U. E. G.-nek és a Kisküküllővármegyei volt az egyetlen társaság, mely kikökötte, hogy 15 esztendeig a földgázárak semmi címen sem emelhetők és az U. E. G. a Kisküküllővármegyei érdekében semmiféle befektetést sem tett, úgy, hogy ú. n. gazdasági lehetetlenülésre sem hivatkozhatott.

A kormány azonban nem lépett az árleszállítás útjára, hanem ahelyett csődbe kergette a Kisküküllővármegyeit. Hogy ez

miért volt lehetséges, annak megértése miatt tudnunk kell az alábbiakat:

A Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. altruista jellegű társaság volt. Már az alapítási költségek és kiadások legnagyobb részét mi, alapítók fizettük saját zsebünkől és meg voltunk állapodva, hogy a társaság fő célja elsősorban az olcsó gázszolgáltatás és csak azután a részvényesek érdekeinek mérsékelt honorálása. Az igazgatósági tagok kezdetben semmi, később pedig igen mérsékelt tantiémeket kaptak. Mikor az U. E. G. felemelte a földgáz árát és a Kisküküllővármegyei is emelte a fogyasztók gázdíjait, azt lehetett hinni, hogy a felemelt gázárakból megfelelően részesedni fog a Kisküküllővármegyei is. Ámde Motás olyan miniszteri rendeleteket eszközölt ki, hogy a Kisküküllővármegyei percentuális részesedése a gázárakból mind kisebb és kisebb lett, úgy, hogy a Kisküküllői az általa igénybe vett gázért nagyobb összeget volt köteles fizetni az U. E. G.-nek, mint amennyit fogyasztótól kaphatott volna, ha minden fogyasztótól és minden kamatvesztés nélkül sikerült volna beinkasszálni a gázárakat. Tehát. — magyarul mondva, — a Kisküküllővármegyei minden évben ráfizetett a gázszolgáltatásra. Ugyanis minden gázelosztó vezetéken van gázvesztés, a Kisküküllővármegyei gázvezetéke régi volt és nagy gázvesztést okozott, amely a Kisküküllővármegyeit terhelte. Ha újakkal cserélte ki a vezeték egyes részeit, akkor az új vezetékbe fektetett tőke kamatai és törlesztése terhelte a Kisküküllővármegyeit. Ezenkívül városunk lakossága is normálisan több gázt fogyasztott el, pazarolta a gázt és az ebből származó különbözet átalány-árak esetén szintén a Kisküküllővármegyei terhére ment. A Kisküküllővármegyei mérlege csak azért volt aktív, mert nem ismerte el a felemelt gázárakat, csak kényszer folytán fizette azokat és így jogi álláspontja szerint, nemhogy tartozott volna az U. E. G.-nek, hanem még körülbelül 20 millió Lei követelése volt ellene.

Mikor aztán Motás ragadta kezébe a vezetést és úgy állította egybe a mérleget, hogy a Kisküküllővármegyeinek nincs követelése a Motás vezése alatt álló U. E. G. ellen, sőt tartozik az U. E. G.-nek, természetes, hogy rögtön megingott a Kisküküllővármegyei anyagi helyzete. Az igazgatóságából eltávozott magyar igazgatósági tagok, élükön Sándor Bélával, az 1928. év nyarán tartott közgyűlésen tiltakoztak is a mérleg illetően való megváltoztatása ellen és rá is mutattak a csődvészélyre és arra, hogy ez esetben a mérleg aktív volna csak mesterkedésekkel tartható fenn.

Motás kinevezett kényszergondnoka volt az U. E. G.-nek, a kormány elmozdította őt állásából és Lázár Vazul mérnök személyében egy kiváló szakértőt nevezett ki helyébe. A Lázár Vazul vezése alatt álló U. E. G. azonban, hivatkozással a csődtörvény 244. paragrafusára, mely szerint a kereskedelmi társaság, ha a fizetéseit megszünteti, azonnal köteles csődöt kérni, rámutatott arra,

hogy a Motaş vezetése alatt álló új igazgatóság és közgyűlés elismerték az U. E. G. követelését és azt nem fizették ki, tehát a Kisküküllővármegyei fizetéseit megszüntette, csődöt kért ellene. Nem szándékozom itt a csődügy részleteivel foglalkozni, különben is csak hallomásból ismerem azokat, tény az, hogy az erzsébetvárosi törvényszék a csődöt megnyitotta és tömeggondnokul dr. Boila Józsefet nevezte ki. A csődmegnyitás után az U. E. G. kijelentette, hogy nem hajlandó a csődben lévő társaságnak gázt szolgáltatni, mire az U. E. G., a tömeggondnok és a város abban egyeztek meg, hogy a Kisküküllővármegyei Földgáz R. T. elosztó vezetéken az U. E. G. szolgálata tovább a gázt a polgároknak az eddigi áron további intézkedésig.

Ezzel aztán végleg megszűnt a Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. és a város közti kapcsolat és megszűnt maga a társaság is, mely annak alapítói (Sándor János, Pekri Sándor és Csató Gábor) elgondolása szerint városunk és a Kisküküllő völgy gazdasági életének felderítésére lett volna hivatva. Vele együtt hullott porba az az egyetlen jogi bázis, melynek alapján igen is jogunk volt megkövetelni, hogy mi minden más fogyasztótól eltérően köbméterenkénti 2, illetve 3 Leies ár felette kedvezményes áron kapjuk a földgázt.

A Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. megszűnésének még volt egy utolsó jelene, mikor t. i. a csődtömeggondnok elárveztette a gázvezeteket. Városunk elég gyámoltalanul elnézte, hogy a vezetéket potom áron (35—40 ezer Leiért) a Magyar Földgáz Részvénytársaság vásárolta meg.

Sajnos, a magyarság közül is sokan nem is titkolt kárörömmel nézték a Kisküküllői Földgáz R.-T. és a gázszolgáltatási szerződés megszűnését. Egyesek fennen hirdették, hogy ez a „közvetítő“ és „árdrágító“ társaság megszűnése a gázárak olcsóbbodására fog vezetni. Csakhamar azonban be kellett lássák, hogy erről szó sem lehet, sőt ellenkezőleg!

Eddig egy helybeli magyar társaság dirigált a gázszolgáltatás terén, előzékeny eljárással, belátó — sőt talán túl előzékeny — hitelezésekkel. Ha valaki nem tudta fizetni a gáz árát, várt a fizetésre hosszabb ideig. A Magyar Földgáz R.-T., az új regime, rideg hitelező volt, sőt egyáltalán nem hitelezett. Aki nem tudta fizetni az elfogyasztott gáz árát, kérelmelhetetlenül lezárták vezetéket! Életbeléptették az előzetes kauciók rendszerét. A gázárak drágasága és a túlhajtott szigor arra kényszerítették a fogyasztók nagy többségét, hogy a gázfűtéssel felhagyjanak és az olcsóbb, kellemesebb és egészségesebb fafűtésre térjenek át.

Előállott tehát az az abszurd helyzet, hogy mi itten, a földgázforrások tövében, nem tudjuk felhasználni a természet mesés ajándékát, a földgázt! Az Isten adta, de az emberek rövidlátása és haszonlesése elvette! Hogy a Magyar Földgáz R.-T. egyáltalában be tehetné lábát az itteni gázmezőkre, ezt a törvény kizárólag a mi beleegyezésünktől tette függővé és ma mégis oda jutottunk,

hogy nálunk a földgáz néha drágább, de soha sem olcsóbb annál az árnál, ahogy más városok kapják. Ámde azok a „más városok“ a vasúti fővonal mellett, előnyös helyeken fekszenek, míg mi, az Isten háta mögött, vicinális vasút és vicinális utak mellett (az egész Kisküküllővölgyben nincs egy méter állami közút) fekszünk. Egyenlő feltételek mellett melyik gyár jön ide, mikor köztünk és ezen nagy városok közt választhat?

Új szerződést kellene tehát kössünk a Magyar (most már román) Földgáz részvénytársasággal, mely nekünk kedvezőbb árakat biztosít. Ámde ezen igényünk mindig a leghatározottabb elutasításra talált. Végül a város hajjlandó lett volna úgy is szerződni, ha 2 kikötése respektáltatik: 1. nálunk ne legyen drágább a gáz, mint bármely más városban, 2. legyen bevezethető a villanyvilágítás. Azonban még így sem volt megköthető a szerződés, mert a társaság elfogadhatatlan követelésekkel lépett fel. Így történhetett, hogy immár két év óta szerződés nélkül használjuk a földgázt.

Mindnyájan érezzük, hogy egy tarthatatlan állapot, de viszont a város mindenkori vezetősége abból indult ki, hogy még mindig jobb egy rossz ideiglenes állapot, mint egy évtizedekre megkötött rossz szerződés! Sokszor olvasunk a lapokban tanácsokat, hogy ilyen meg olyan szerződést kell kötni, ámde a tanácsadó urak ne a városhoz, hanem Motaş úrhoz kellene intézzék tanácsaikat, mert a város szívesen kötne egy jó szerződést, de ahhoz Motaş hozzájárulása szükséges.

A Motaş támogató liberális regime alatt aligha kötne a város megfelelő szerződést és egy nemzeti párti kormány alatt is csak talán. Volt már nemzeti párti kormányunk és annak sem sikerült Motaş hatalmát korlátok közé szorítani és őt a városra kedvező szerződésre kényszeríteni.

Nem is fogunk megfelelő szerződéshez jutni, míg az ország politikusai be nem látják, hogy első a közérdek és csak azután következnek a politikai és magánérdekek!

Nitrogéngyár.

A sárosi földgázmező felfedezése után felvetődött egy nagy-szabású iparvállalat létesítésének a gondolata Dicsőszentmártonban az új természeti kincs kihasználására. Még a háború előtt, 1914. tavaszán, megállapodás jött létre a Földgáztársaságot finanszírozó Deutsche bank és két budapesti nagybank, a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Kereskedelmi Bank között egy nagy electrotechnikai gyár létesítése tárgyában.

A Deutsche bank vállalta a gázmezők megfelelő feltárását és kiépítését, a magyar bankok pedig egy olyan iparvállalat megteremtését 25 millió korona alaptőkével, amelyik hatalmas gázfogyasztásával már egymagában garantálta az új gázmezők üzemét és a gáztársaság rentabilitását.

Sikerült Sándor János akkori belügyminiszternek megnyerni a nagybankokat oly irányban, hogy a tervezett hatalmas iparvállalatot Dicsőszentmártonban építsék fel, arra gondolva, hogy ez az iparvállalat az egész város és annak vidéke fellendülését nagy mértékben fogja előmozdítani, a városi lakosság adóterheit adófizetésével pedig lényegesen csökkenteni fogja.

A háború kitörése elődázta az építkezések megindítását. Sándor János belügyminiszter 1916. év elején Hegedüs Loránd pénzügyminiszterrel és Weisz Manfréd nagyiparossal városunkba érkezik, pár napig Pekri Géza vendégei voltak és még ugyanazon évben letették Dicsőszentmártonban a Nitrogéngyár alapkövét.

A gyár azonban, az óriási építkezés miatt, csak 1918. év őszén jöhetett üzembe, akkor is csak részben. Első igazgatója Leopold Andor volt, akit Balogh Ármin követett.

Az impérium átvétele után a gyár, amely 1919—1920-ban nem működött, 1921-ben újra üzembejött s azóta sokirányú tevékenységet fejt ki.

A mézsnitrogén, amely eredetileg a gyár legfontosabb terméke volt, a mezőgazdaság krízise folytán és a mindinkább növekvő exportnehézségek miatt, elvesztette jelentőségét, ezzel szemben a gyár egyéb iparága fejlesztését vette programjába. A főbb termékek ezidőszertint: karbid, marónátron, amoniák és különböző klórtermékek.

Balog Ármin után Kramer Jenő lett a gyár igazgatója, aki fiatalos energiával, nagy szaktudással és szervezőképességével

vezeti a változott nehéz gazdasági viszonyok között a gyár adminisztrációját. Igazságos és jóindulatú lelkével mindenkit megnyer, tapintatos modorával nemcsak az alkalmazottainak rokonszenvét bírja, hanem az egész város közönségét is. Magas műveltségével és belátó természetével együttérez a város lakosságával s annak kulturális törekvéseinek mindenkor jóakarató és áldozatkész pártfogója.

Ő alatta létesült az a mintegy 400 km. hosszú vezeték, mely a Nitrogén gyár cca. 30 ezer lóerős erőtelepéből Erdély hét vármegyéjét látja el villamosárammal. Fáradságos munkájának eredménye, hogy 1936. első hónapjaiban üzembe került az újonnan létesített csempegyár, amelyik az ország teljes szükségletét fogja fedezni ebben a cikkben. Tervbe van véve egy új szintetikus amoniák-gyár és szalmiák sótelep üzembehelyezése.

A gyár átlagban 5—600 munkást és mintegy 60 tisztviselőt és mérnököt foglalkoztat.

Az Erdélyi Üvegyár R.-T.

nem fekszik ugyan Dicsőszentmártonban, de közvetlenül határa mellett, Borzás község területén. Mivel a várostól két és fél kilométernyire terül el, vasút- és postaállomását, hivatalait használja, szoros összefüggésben van Dicsőszentmártonnal.

1918. évben alakult 2,000.000 korona alaptőkével, működését csupán 1923-ban kezdte meg. Ekkor vette át a vállalat részvényeinek nagyrészét Koléner Árpád, aki az alaptőkét 15,000.000 lei-re emelvén, a vállalat építkezéseit 1925-ben megkezdette. Az 1926. évben törént üzembehelyezés után a gyár cca 110 wagon (200.000 m²) táblaüveget termelt évenként s később öntött (ornament-drótbetét üveg) előállítására is berendezkedett. A táblaüveg előállítása ekkor még emberi erővel történt.

Két évvel később, 1928-ban, érte el a vállalat mai képét. Egy részvénytranszakció kapcsán bekapcsolódott a vállalatba Európa leghatalmasabb üvegekonszernje, a párisi Manufactures des Glaces et Produits Chimiques de St. Gobain és érdekkörébe tartozó vállalatai. Ekkor a vállalat alaptőkéje 66.000.000 lei-ben állapítottatott meg, olyanformán, hogy az új részvények részben az említett külföldi érdekeltség, részben pedig magánszemélyek (Koléner, Kárpes, Kupfer, belföldi bankok sb.) tulajdonába jutottak. Ekkor megkezdődött a vállalat modernizálása. A táblaüveg gyártására cca 65.000.000 lei tőkével egy teljesen mechanizált gyár épült, mely a Fourcault-üzemü gyártásra rendezkedett be s kapacitása évi cca 1000 vagyon (1.800.000 m²) táblaüveg.

1929-ben 18.000.000 lei alaptőkével külön részvénytársasággá alakult az öntöttüvegyár, mely azóta az *Öntött és Préseltüvegyár Rt. (Fabrică de Sticlă Turnată și Presată S. A. R.)* céget viseli s az *Erdélyi Üvegyár Rt.* vezetése alatt áll. Ez a vállalat öntött és préselt építési üvegcikkek előállításával foglalkozik, kapacitása pedig cc 150.000 m².

Az *Erdélyi Üvegyár* 1931. tavaszán saját keretén belül, üzembehelyezte Románia legmodernebb, teljesen mechanizált palacküvegyárát, mely két géppel naponként cca 36.000 darab palackot állít elő.

A vállalat alkalmazottainak száma a táblaüveggyár üzemidején kerekén 270 személy, akiknek egy része a vállalat lakótelepén nyer elhelyezést. A gyár kemencéinek és a lakások fűtésére földgáz szolgál, — míg a villanyáramot egy 240 lóerős villanytelep szolgáltatja. Földgázfogyasztása (az öntött-üveggyárral egyetemben) cca 25.000—30.000 m³ naponként.

Az Erdélyi Üveggyár investíciói ezidőszerint 100.960.000 lei-t, az Öntött-Üveggyáréi további 19.500.000 lei-t tesznek.

A táblaüveggyár nagy teljesítőképessége következtében üzemét nem tudja egész éven át fenntartani s így évenként 180—200 napig van üzemben, — míg a palack-gyár üzembenléte idején kb. négy hónapig szokott működni.

Téglagyárak, kerámia.

A földgáz könnyű vezetése, rendkívül nagy kalóriája, Dicsőszentmárton elsőrangú mészkőmentes kék palája, sárga agyagja lehetővé teszik a legkitűnőbb kerámiai áruk előállítását.

Már a régi időkben is több téglagyár látta el a folyton fokozódó helyi és vidéki szükségletet. A földgáz bevezetésével Pekri Géza alapításában létesült az *Első Földgázüzemű Téglá- és Cserépgyár*, a Nitrogéngyárral szemben, amelyet később a Nitrogéngyár meg is vett alapító tulajdonosától.

E gyár jelenleg teljesen modernül van felszerelve, villany- és földgázüzemre, körkemencékkel, mesterséges szárítókkal dolgozik.

A modern építkezéshez szükséges és használt összes téglá- és cserépfarmákat a legkitűnőbb kivitelben, több millió mennyiségben állítja elő. Jelenlegi vezetője a Nitrogéngyár alkalmazásában lévő Pokorny Lőrinc.

A város túlsó végén, a Kis-Küküllő folyó és a híd mellett fekszik Dicsőszentmárton másik téglá- és cserépgyára, a *Hercules* téglagyár, hasonló berendezéssel és üzemmel. Vezető igazgató: Koch Richard.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Mezőgazdasági szeszgyárát,

az agrárreform után, Pekri Géza kénytelen volt a kisajátított birtokon lebontatni és három millió lei költséggel újlag felépíteni a téglagyára mellett, a Nitrogéngyárral szemben.

Kontingense az imperium átvétele előtt 720 hl. volt.

A szeszgyár földgáz- és faüzemre van berendezve és finomítással van ellátva.

Kiseb ipari üzemei Dicsőszentmártonnak a földgáz felhasználásával működött koromgyár, vasöntödék, több lakatos és gépműhely.

Milyen nagy fejlődési és ipari lehetőségek kínálkoznak Dicsőszentmárton és vidékének becsületos, szorgalmas, munkás népei részére, ha elkövetkezik az az idő, midőn a politikai és más irányba terelő üzleti, ipari érdekek nyomásától Dicsőszentmárton és a földgáz felszabadul, akkor lehetővé válik az úgyszólván ingyenes hő, világító- és hajtóerőnek gyárak, ipartelek részére való korlátlan mennyiségű olcsó használata és akkor Dicsőszentmárton Erdély ipari központjává válik.

Az Isten segítségéhez azonban szükséges az emberi akarat, a jó szándék és a munka.

TARTALOM

	Oldal.
<i>Visszaemlékezések Dicsőszentmárton multjára</i> — — — — —	3
<i>Dicsőszentmárton város ipartelepei</i> — — — — —	28
Földgáz — — — — —	28
A román impérium alatt — — — — —	31
A Kisküküllővármegyei Földgáz R.-T. csődje — — —	35
<i>Nitrogéngyár</i> — — — — —	39
<i>Az Erdélyi Üveggyár R.-T.</i> — — — — —	41
<i>Téglagyárak, keramia</i> — — — — —	43
<i>Mezőgazdasági szeszgyár</i> — — — — —	43